

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ
Katedra psychologie

**Neverbální komunikace učitele
praktického vyučování
a odborného výcviku**

Bakalářská práce

Pavλίna Zachová

Učitelství praktického vyučování a odborného výcviku
(2011-2013)

Vedoucí práce: PhDr. Alena Szachtová

Plzeň, březen 2013

Prohlašuji, že jsem předloženou závěrečnou práci vypracovala samostatně s použitím zdrojů informací a literárních pramenů, které uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Plzni dne 31. března 2013

.....
vlastnoruční podpis

Děkuji PhDr. Alena Szachtové za odborné vedení a poskytnutí cenných rad při zpracování této bakalářské práce. Dále děkuji Hotelové škole, Plzeň a zvláště učitelům, v níž jsem prováděla výzkumné šetření.

OBSAH

ÚVOD	7
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 KOMUNIKACE	9
1.1 Pojetí komunikace	9
1.2 Sociální komunikace	10
1.3 Pedagogická komunikace	10
1.3.1 Účastníci pedagogické komunikace	12
1.3.2 Pravidla pedagogické komunikace	12
1.3.3 Počet pravidel pedagogické komunikace	13
2 PŘÍPRAVA UČITELSKÉ PROFESE	15
2.1 Profese učitele	15
2.2 Komunikační příprava učitele	17
2.3 Verbální příprava učitele	17
2.4 Neverbální příprava učitele	20
2.4.1 Sdělování pohledy	21
2.4.2 Sdělování výrazem obličeje	23
2.4.3 Sdělování pohyby	24
2.4.4 Sdělování fyzickými postoji	25
2.4.5 Sdělování gesty	26
2.4.6 Sdělování dotykem	27
2.4.7 Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením	27
2.4.8 Sdělování úpravou zevnějšku	28
3 CHARAKTERISTIKA ŠKOLY	30
3.1 Charakteristika odborného výcviku a praktického vyučování	30
3.2 DUMy	31
4 PRAKTICKÁ ČÁST	32
4.1 Charakteristika místa výzkumného šetření	32
4.2 Cíl výzkumu	33

4.3	Metodika výzkumu	34
4.4	Vlastní výzkum	35
4.5	Výsledky výzkum	58
	ZÁVĚR	60
	SEZNAM LITERATURY	62
	SEZNAM PŘÍLOH	64
	RESUME	68

ÚVOD

Každé vyjádření osobitého výtvoru člověka je také umění správné komunikace při jeho prezentaci.

Komunikace je nástroj, který používáme od narození, až do konce našeho života každodenně aniž bychom si to uvědomovali. Jsme lidé společenští, a proto komunikace je u nás na prvním místě. Dobrá komunikace znamená přijetí určitého signálu a participace vlastní odpovědi. Někdy však komunikace nefunguje a konverzace vážne. Dochází přitom k trapným okamžikům či neuspokojení dané potřeby. I kdybychom konverzovali od narození bez přestávek, nikdy nedocílíme v tomto ohledu dokonalosti. Stále budeme mít nějaké rezervy co se učít či co zdokonalovat. Komunikace neznamená jen diskutovat, hovořit či mluvit. Hlavním smyslem je získání určité informace nejen ústně (verbálně), ale i mimikou, písemně, gesty... (neverbálně). Schopnost dobré komunikace není dána každému učiteli nebo žákovi, je to um, který se musí učít a stále zlepšovat.

Já, jakožto budoucí učitelka odborného výcviku a praktického vyučování, dostanu dané podklady pro každou vyučovací hodinu, ale bude záležet jen na mě, jak jí prezentuji.

Tato bakalářská práce je zaměřena na komunikaci na střední škole při hodinách odborného výcviku a praktického vyučování. Mám na mysli to, jak daní pedagogové verbálně a hlavně neverbálně prezentují vyučovací hodinu, a také zpětnou vazbu žáků na jejich projev. Cílem teoretické části mé bakalářské práce je popsat všechny získané poznatky, které jsou pro dané téma nezbytné. První část se zabývá pojmem komunikace, navazuje na ni pedagogická komunikace, která je členěna na účastníky a pravidla této komunikace. Druhá část je věnována přípravě učitelské profese. Zde je popsán verbální a hlavně neverbální způsob komunikace. Závěrečná třetí část mé bakalářské práce je věnována charakteristice prostředí, v níž se praktická část uskutečňuje.

V praktické části této bakalářské práce je popsána neverbální komunikace učitelů na středních školách a to za použití didaktického učebního materiálu, nebo bez

jeho použití. Cílem bylo posbírat zkušenosti od učitele, který má delší pedagogickou praxi a následně je porovnat s učitelem s kratší pedagogickou praxí.

TEORETICKÁ ČÁST

1 KOMUNIKACE

„**Komunikace**“ je slovo cizího původu. Český etymologický slovník¹ je překládá do češtiny jako „sdělení, sdílení“.

„**Komunikace**“ ve slovníku spisovné češtiny² se nejčastěji používá ve smyslu: komunikační = dopravní

1.1 Pojetí komunikace

Peter Gavora³ vymezuje komunikaci třemi slovy:

- **dorozumívání** jako pochopení myšlenek. Tím rozumí, že lidé musí mluvit jedním jazykem a o jedné věci.
- **sdělování**, jde o informování či podávání poznatků, nebo seznámení se svými pocity, postoji, názory apod.
- **výměna informací** mezi lidmi. Jde o výměnu informací mezi příjemcem a odesílatelem. Oba dva informaci zpracují a porozumí jí.

Jiří Mareš a Jaro Křivohlavý⁴ definují komunikaci slovy, že se jedná o společný jmenovatel tří základních stránek sociálního styku: společné činnosti, vzájemného působení a mezilidských vztahů.

Z výše uvedeného vyplývá, že komunikace je velmi široký pojem, zahrnující jak informační tak sociální a duchovní složku. Jde o vysílání informací (řečí, postavením těla, pohyby apod.) první osobou a příjmu daných informací (věnováním pozornosti, zrakem, sluchem apod.) druhou osobou. Komunikační proces se tedy skládá z více složek. První a hlavní složka je slovní (verbální) a druhá neméně však důležitá je mimoslovní (nonverbální).

¹ REJZEK, Jiří. Český etymologický slovník. Leda, spol. s.r.o. 2001. ISBN 80-85927-85-3

² ČERVENÁ, Vlasta a kol. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Vyd. 4. Praha: Academia, 2010. 647 s. ISBN 978-80-200-1347-7.

³ GAVORA, Peter. Učitel a žáci v komunikaci. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

⁴ MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Komunikace ve škole*. Masarykova univerzita., Brno 1995. ISBN 80-210-1070-3

1.2 Sociální komunikace

Za sociální komunikaci při sociálním styku je pokládáno spojení tří základních stránek sociálního styku: společné činnosti, vzájemného působení a mezilidského vztahu.⁵

Sociální komunikaci představuje také určité sdělování informací nebo podávání zpráv. My lidé neustále komunikujeme a určité sdělení vysíláme a současně přijímáme. Sociální psychologie rozeznává tři základní komunikační cesty:⁶

- Verbální komunikaci
- Neverbální komunikaci
- Komunikaci činem (neplánované chování při určité situaci)

1.3 Pedagogická komunikace

Peter Gavora⁷ vymezuje pedagogickou komunikaci slovy: pedagogická komunikace je disciplína, která se zabývá popisem, analýzou a hodnocením komunikace ve výchovných a vzdělávacích situacích. Shrnuje také poznatky o systému zákonitostí komunikace, o efektivní komunikaci, o možnostech jejího nácviku a zlepšení. Komunikace je základním prostředkem realizace výchovy a vzdělávání prostřednictvím verbálních a nonverbálních projevů učitele a žáků.

Alena Nelešovská⁸ píše, že jde o komunikaci, jejímž prostřednictvím vychováváme, vzděláváme a sledujeme pedagogické cíle.

Pedagogická komunikace je nástroj, díky kterému učitel realizuje svou hodinu. Závisí na komunikačních schopnostech, mluvnických dovednostech a v neposlední řadě také na navození správného kontaktu s žáky neverbálními signály učitelova těla.

⁵ MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7

⁶ MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7

⁷ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

⁸ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Grada 2005. ISBN 80-247-0738-1

Vhodný pedagogický projev zabírá stále důležitější místo při studiu pedagogických profesí. Rozvíjení pedagogické komunikace je náročná a nepřetržitá činnost, která nám pomáhá odbourávat zábrany, které mohou nastat při vyučování.

Učitel by se měl připravit na zvládnutí budoucího povolání a na schopnosti prosazení se na trhu práce. K dosažení tohoto cíle je nutná vzájemná komunikace a srozumitelnost na celé škole.

Tyto směry můžou být odezvou na nekvalitní školní praxi nebo špatnou komunikační přípravu budoucího učitele. Nesmíme tedy zapomínat, jakou důležitou roly v celé naší profesní kariéře a správné výchovy budoucích občanů, hraje správná pedagogická komunikační příprava.

Učitel by měl dodržovat zásady hlasové hygieny:⁹

- Hovořit ve vyvětrané a klimaticky vyhovující třídě
- V řeči dělat přestávky
- Nekřičet
- Neodkašlávat na prázdno
- V letním období vynechávat studené nápoje
- Nemluvit dlouze v chladném prostředí
- Šetřit hlasivky po nemoci
- Nemluvit dlouho ve vysokých tónech

Při výcviku pedagogické komunikace je důraz kladen na kultivaci verbálního a nonverbálního projevů. Budoucí učitelé se učí připravovat a realizovat hodnotný monologický projev, upoutat pozornost posluchačů, vést dialog, klást otázky, situačně adekvátně reagovat na partnera atd. Učí se také realizovat komunikační funkce: vysvětlování, zdůrazňování, argumentace, přesvědčování, pochvala, vyjádření sympatie apod. Jedním z hlavních cílů výcviku je naučit studenta vědomě monitorovat vlastní komunikační projev a korigovat ho.¹⁰

⁹ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Grada 2005. ISBN 80-247-0738-1

¹⁰ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

1.3.1 Účastníci pedagogické komunikace

Jsou to frekventanti pedagogické komunikace, kteří jsou navzájem v komunikačním vztahu. Gavora¹¹ popisuje několik druhů těchto vztahů:

- Učitel x žák
- Učitel x třída
- Učitel x skupina žáků
- Žák x třída
- Žák x skupina žáků
- Žák x žák
- Skupina žáků x skupina žáků
- Skupina žáků x třída

Záleží zde na počtu frekventantů, který ovlivňuje průběh a následně výsledek pedagogické komunikace. Je tím myšleno to, čím více bude frekventantů, tím nastane menší možnost komunikace všech zúčastněných. Neznamená to však, že adekvátním počtem je jeden učitel na jednoho žáka, ale že počet frekventantů je přiměřený. To vyplývá i ze školských předpisů na minimální a maximální počet žáků ve třídě.

1.3.2 Pravidla pedagogické komunikace

Vše kolem nás se řídí podle určitých a předem stanovených společenských pravidel, a proto i pedagogická komunikace má svoje specifická pravidla, podle kterých bychom se měli řídit. Tyto pravidla mají začátek již při oslovení, dále probíhá formální i neformální část pedagogické komunikace a končí rozloučením a následným odcházením frekventantů komunikace. V českém školním řádu nalezneme přesně popsaná pravidla pro žákovskou komunikaci. Každá škola má svá komunikační pravidla

¹¹ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

zapsaná ve svém školním řádu. Gavora¹² shrnuje komunikační pravidla platící pro frontální vyučování na:

1) Učitel má ve třídě právo:

- Kdykoliv si vzít slovo, přerušit žáka
- Mluvit s kým chce (jednotlivcem, skupinou, celou třídou)
- Mluvit o čem chce (rozhodovat o tématu)
- Mluvit v rámci vyučovací jednotky jak dlouho chce
- Mluvit v rámci učebny, kde chce
- Mluvit v pozici, kterou považuje za vhodnou (vsedě, stoje, v chůzi apod.)

2) Žák má při hodině právo:

- Mluvit jen tehdy, když mu učitel udělí slovo
- Mluvit jen s tím, kdo mu byl určen
- Mluvit jen o tom, co mu bylo určeno
- Mluvit jen tak dlouho, jak mu bylo určeno
- Mluvit jen na místě, které mu bylo určeno
- Mluvit v pozici, která mu byla stanovena

Problém však nastává ve výčtu těchto pravidel, která žáci nechtějí respektovat. Zde přichází na řadu zkušený a dobře připravený učitel na svou profesi. Ten nastoluje správný řád a pravidla, která budou mezi nimi dodržována, a podle kterých se budou řídit. Mezi nejučinnější pravidla se považují ta, která si stanoví učitel se žáky společně.

1.3.3 Počet pravidel pedagogické komunikace

Velmi velký počet pravidel ztrácí svůj smysl. Žáci se jimi neřídí a často je zapomínají. I když dnešní doba je postavená na pravidlech a nařízeních, měly by být vždy srozumitelné a ne moc složité. Důvody k menšímu počtu pravidel odůvodňuje

¹² GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

J. S. Cangelosi¹³ takto:

- Málo pravidel se snadněji zapamatuje než mnoho
- Jednotlivé pravidlo se v malém počtu nařízení bude jevit jako důležité
- Funkční pravidla apelují na zdravý rozum žáků a vedou je k tomu, aby přemýšleli o svém chování
- Funkční pravidla soustředují pozornost spíše na účelné chování než na nefunkční formality

Učitel musí stanovit pravidla tak, aby byla akceptovaná pro obě strany. Podle Nelešovské¹⁴ je nejlepší vytváření pravidel, když:

- Pravidla stanoví učitel
- O pravidlech rozhodují žáci
- Žáci vytvářejí pravidla společně s učitelem

¹³ CANGELOSI, James S. *Strategie řízení třídy: Jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2009. 289 s. Pedagogická praxe. ISBN 978-80-7367-650-6.

¹⁴ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Grada 2005. ISBN 80-247-0738-1

2 PŘÍPRAVA UČITELSKÉ PROFESE

Profese učitele vyžaduje znalosti vědeckého zaměstnance, ale i vlastnosti zkušeného psychologa.

2.1 Profese učitele

„Profese“ je slovo cizího původu. Český etymologický slovník¹⁵ je překládá do češtiny slovy „povolání, profesní, profesionalita“. Je to z latinského *professio*- živnost, zaměstnání.

V zákoně 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících se píše, že pedagogickým pracovníkem je ten, kdo koná přímou vyučovací, přímou výchovnou, přímou speciálně pedagogickou nebo přímou pedagogicko-psychologickou činnost přímým působením na vzdělávaného, kterým uskutečňuje výchovu a vzdělávání na základě zvláštního právního předpisu. Nebo je zaměstnancem právnické osoby, nebo zaměstnancem státu nebo ředitelem školy, není-li k právnické osobě vykonávající činnost školy v pracovněprávním vztahu nebo není-li zaměstnancem státu.

Na kvalitu učitelské profese i jeho každodenní výkon má vliv mnoho okolností. Mezi hlavní vzdělávací podmínky v dokumentech vzdělávací politiky patří např. Bílá kniha nebo Dlouhodobý záměr a z legislativy např. Školský zákon.

My se zaměříme hlavně na profesní kompetence učitele. Slovo kompetence se u nás začíná používat stále častěji a jeho použití se vyskytuje při různých příležitostech. Zpravidla má význam slov pravomoc, dovednost nebo schopnost. Z pohledu pedagogického se může chápat jako profesní kvality učitele, které zaplňují celé rozpětí jeho zaměstnání a jsou rozvoje schopné. Základ profesních kompetencí získává pedagog dynamikou nového učení na studiích a dále je rozvíjí v průběhu učitelské cesty.

Kompetence učitele je soubor profesních dovedností a dispozic, kterými má být vybaven učitel, aby mohl efektivně vykonávat své povolání.¹⁶

¹⁵ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Leda, spol. s.r.o. 2001. ISBN 80-85927-85-3

¹⁶ PRŮCHA, Jan. *Učitel současné poznatky o profesí*. Portál, s.r.o., Praha 2002. ISBN 80-7178-621-7

Profesní kompetence učitele vymežeme jako otevřený a rozvoje schopný systém profesních kvalit, které pokrývají celý rozsah výkonu profese v komponentách znalostí, dovedností, zkušeností, postojů a osobních předpokladů, které jsou vzájemně provázané a chápané celostně.¹⁷

Klíčové kompetence jsou tedy určitým nadáním a dobré přípravy budoucího pedagoga potřebným k uskutečnění své profese. Je to určitá schopnost a předpoklad, se kterými by měl budoucí pedagog nastoupit na studie a při nich je rozvíjet. Díky nim se mohou naplňovat naše povinnosti vyplývající z naší budoucí profese.

Jaroslava Vašutová¹⁸ dělí kompetence takto:

- Předmětová
- Didaktická/psychodidaktická
- Pedagogická
- Diagnostická a intervenční
- Sociální, psychosociální a **komunikativní**
- Manažerská
- Profesně a osobně kultivující

My se zaměříme hlavně na oblast komunikativní a její přípravu. Učitel ovládá prostředky pedagogické komunikace ve třídě/škole. Dovede také uplatnit efektivní způsoby komunikace ve spolupráci s rodiči. Dobrá schopnost komunikace mezi učitelem a žákem by měla ukazovat na profesionální postoje, klid, trpělivost, srozumitelnost, kultivovaný proslov, objektivnost v hodnocení, pohotovost v rozhodování v běžných i neobvyklých situacích, znalost a umění použití metod vysvětlování, přesvědčování a ukázání správného příkladu ve výchově žáků, na pochopení významu dobré spolupráce rodiny a školy.

¹⁷ VAŠUTOVÁ, Jaroslava. *Být učitelem Co by měl učitel vědět o své profesi*. Praha 2007. ISBN 978-80-7290-325-2

¹⁸ VAŠUTOVÁ, Jaroslava. *Být učitelem Co by měl učitel vědět o své profesi*. Praha 2007. ISBN 978-80-7290-325-2

2.2 Komunikační příprava učitele

Způsobnost komunikovat se nejčastěji ukazuje na požadavcích nabídek pracovních míst. Učitelská profese patří mezi ně a je velmi náročná. Také vyžaduje kvalitní přípravu a dostatečnou erudici, jak po stránce profesní, tak po komunikativní a presenční dovednosti. Učitel by měl nejen ovládat teoretickou a praktickou část vyučování, ale hlavně způsoby komunikace ve výchovně-vzdělávacím procesu, který vede k prospěchu posilování samostatnosti a vlastní odpovědnosti žáka v procesu vzdělávání. Proto základem učitelské přípravy na budoucí profesi, by měla být znalost správné komunikace. Výchovně-vzdělávací cíl se neuskutečňuje jen prostřednictvím mluveného jazyka, ale také za pomoci nejazykových prostředků. Učitelovy myšlenky se mohou projevit postojem, mimikou, doteky apod. Když učitel hovoří s žáky, tak jim sděluje nové poznatky, a záleží vždy na učiteli, jak je přednese. Jeho projev může být nudný, odměřený, nebo naopak příjemný, zajímavý. Pedagogickou komunikativnost můžeme popsat jako dobrý projev učitelových myšlenek, vědomostí i emocí. Je to dovednost schopným a odpovídajícím vyjadřováním předat žákovi, za pomoci verbálních i neverbálních prostředků obsah vzdělávání. Účelem komunikačních příprav budoucího pedagoga je rozšířit jeho řečové, hlasové a motorické schopnosti. Budoucí pedagog by si měl uvědomit, že svým komunikačním projevem působí a ovlivňuje žáky, a proto by neměl zapomenout na správnou stylizaci otázek, artikulaci, kulturu jazyka a na své pohyby těla.

2.3 Verbální příprava učitele

Mluvit je v Českém etymologickém slovníku¹⁹ definováno, že původní význam je od slova mumlat, mrmlat, mručet a z něj se pak vytvořil význam „hovořit“.

Slovo komunikace je latinského původu a jde o určitý způsob dorozumívání.

¹⁹ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Leda, spol. s.r.o. 2001. ISBN 80-85927-85-3

Smyslem jakékoliv komunikace je verbálně se shodnout. Verbální (slovní, mluvenou) komunikací je myšlena výměna informací mezi jedním či více lidmi za pomoci jednoho či více slov. Patří k ní jak psaná, tak mluvená forma řeči. Představuje nejčastější způsob dorozumívání a má zvukovou (fonetickou) a psanou (grafickou) formu. Verbální komunikace je postup s nepřetržitým vzájemným působením a ovlivňováním. Na prvním místě stojí záměr (něco, co chceme sdělit), nastupuje faktické sdělení a uzavírá to snaha o rozluštění a pochopení smyslu.

Podle Nelešovské²⁰ musí být verbální komunikace ve škole nejen funkční, ale měla by splňovat i určité požadavky z hlediska estetického. Proto učitel i žáci musí ovládat určité verbální komunikační dovednosti. Patří sem:

Akustické vlastnosti hlasu

Hlas je z fyzikálního hlediska zvuk a vyznačuje se proto třemi vlastnostmi, které každý zvuk charakterizují.

- Síla hlasu (zvučná, znělá, slabá, neznělá)
- Výška hlasu (hluboké, vysoké aj.)
- Barva hlasu (příjemná, nesympatická, neutrální)

Zvukové prostředky řeči

- Přízvuk (zvyšuje emocionální účinek)
- Rytmus (pravidelný uklidňuje, nepravidelný znamená změnu)
- Dynamika (zvýraznění projevu, upoutání pozornosti aj.)
- Intonace (sdělovací, emocionální)
- Tempo (ovlivněno temperamentem mluvčího, obsahem sdělení aj.)

Jedním hlavních oborů zabývajících se o různé stránky naší řeči je paralingvistika. Ta se zabývá detailními znaky jazykového projevu, které ovlivňují význam a smysl komunikování. Nejde o to, co říkáme, ale jak to říkáme. Jde zejména o barvu hlasu, rychlost, délku a přesnost projevu, metoda předání slova, vydatnost hlasového projevu, zvuková náplň přestávek apod.. Velmi důkladně také musíme dbát na paralingvistické

²⁰ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Grada 2005. ISBN 80-247-0738-1

aspekty řeči jako jsou: barva hlasu, intonace, hlasitost, přízvuk, chyby a přestávky v řeči
Principy přímé verbální komunikace:²¹

Ze strany učitele, komunikátora (nositele zprávy) jde hlavně o srozumitelnou mluvu, informování v logickém směru a po částech, zaujmout náklonosti žáka (komunikanta) a vyhybat se informační a sdělovací přecpanosti.

Ze strany žáka, komunikanta (účastník komunikace a příjemce zpráv) jde o věnování pozornosti učiteli (komunikátorovi), správnému naslouchání a přijetí sdělení (komuniké). To putuje po komunikačním kanálu (cesta, poníž komunikace probíhá) a následně se očekává psychický účinek přijatého komuniké.

Nesmíme zapomenout na časté poruchy komunikace:²²

1) v komunikačním kanálu:

- ze strany komunikátora (vada řeči, mluvení potichu ...)
- ze strany komunikanta (smyslové poruchy, mentální retardace ...)
- prostředí (hluk, nepřiměřená teplota ...)

2) poruchy komunikace na bázi metakomunikace (faktory, které za určitých okolností mohou měnit lexikální význam sdělení)

- double bind (dvojí vazba)
- branwashing,

3) nejasnost významu a smyslu slov

4) poruchy v konfliktních situacích

- hrubě destruktivní (ponížít a urazit druhého)
- autoritářská (vnutit druhému vlastní názory)
- nonkomunikace (faktické přerušování komunikace, i když přítomnost je obou komunikantů)
- disjunktivní komunikace (přijetí zprávy, ale nebýt jí ovlivněn)
- pseudokomunikace (formální-o počasí ...)

5) podvědomé poruchy

- nedokončené věty, přerušování. ...

²¹ HOLEČEK, Václav, MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. 351 s. Právnícké učebnice. ISBN 978-80-7380-065-9.

²² HOLEČEK, Václav, MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. 351 s. Právnícké učebnice. ISBN 978-80-7380-065-9.

2.4 Neverbální příprava učitele

Protikladem verbální je neverbální, též nonverbální komunikace. Komunikujeme, i když nemluvíme. Ve vývoji lidstva se mimoslovní komunikace vyskytovala ještě dříve než komunikace slovní. Shodně je tomu i u dětí, které v prvních měsících svého života používají převážně neverbální komunikaci. Je to jakási komunikace beze slov. Peter Gavora²³ píše: Zatímco doménou verbální komunikace ve škole je přenos kognitivních informací (poznatků, faktorů, názorů), nonverbální komunikace umožňuje přenést postoje a emocionální stavy. Znamená to osobní projev člověka, který je z části dán biologicky, ale většina neverbálních projevů je naučená. Proto má každá kultura jiné nonverbální způsoby dorozumívání. Dítě si je osvojuje díky socializaci do společnosti. Stejně rozdíly mohou být také mezi generacemi, ale i u jednotlivých žáků. Je to druh osobitého a originálního způsobu projevu žáka. Žák si je osvojuje výchovou, zejména kopírováním svých rodičů. Především u nich je neverbální komunikace na vysoké úrovni. Za podmínku, že je učitel odkryje, má velké plus při ovládnutí žáka.

Neverbální komunikace může plnit více úloh, mezi ty hlavní patří doprovod a pomoc verbální komunikaci, její zesílená forma ji může ale i zastoupit. Na druhou stranu ho může také oslabit, upřednostnit vztahy mezi komunikátorem a komunikantem. Usměňuje hladký průběh rozhovoru.

Jiří Mareš a Jaro Křivohlavý²⁴ rozdělili neverbální komunikaci na osm způsobů sdělování:

- sdělování pohledy (řeč očí)
- sdělování výrazem obličeje (mimika)
- sdělování pohyby (kinezika)
- sdělování fyzickými postoji (posturologie)
- sdělování gesty (gestika)
- sdělování dotykem (haptika)

²³ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

²⁴ MAREŠ, Jiří, KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7

- sdělování vzájemným přiblížením či oddálením (proxemika)
- sdělování úpravou zevnějšku

Každý začínající pedagog má obvykle více problémů s neverbálními než s verbálními projevy. Přesto že je v dnešní době velká nabídka knih, školení a kurzů, je to stále jeden z hlavních problémů dnešních začínajících pedagogů. Učitel je jeden ze základních faktorů vzdělávacího vývoje žáka a záleží jen na něm, jestli žáci danou látku pochopí, či nikoliv. K tomu mu pomáhá vedle verbální, hlavně neverbální část komunikace. Jeho způsob kladení otázek, přesvědčování, hodnocení, nebo reagování na určité situace.

Každý žák vnímá, jak se daný učitel pohybuje, jaké uplatňuje gesta, do jaké míry využívá mimiku. Také vnímá úpravu jeho zevnějšku, jeho celkový postoj a kontakt očí. Proto si každý budoucí pedagog musí uvědomovat jak významnou složku má neverbální komunikace v pedagogickém projevu.

2.4.1 Sdělování pohledy (řeč očí)

Při očním kontaktu, jde o podněty vysílané očima, které jsou startovní metou veškeré komunikace. I když oči přijímají kolem 80 % informací o okolním světě, délka přímého pohledu se v různých civilizacích liší. V západních zemích se pohybuje délka očního kontaktu mezi dvěma osobami kolem dvou až čtyř sekund. Ve středozemních a v arabských státech trvá pohled mnohem déle. Na rozdíl od Asie a Afriky, kde se dlouhý kontakt z očí do očí považuje za nevhodný. Délka pohledu také závisí na vzájemné vstřícnosti a zájmu o druhou osobu. Čím kratší je oční kontakt, tím více potřebujeme slov na vyjádření svých pocitů a emocí. A naopak při delším očním kontaktu nepotřebujeme někdy ani slov.

Učitel by si měl předem uvědomit, s kým bude hovořit. Bude-li mluvit jen s jedním žákem, měl by se mu dívat přímo do očí. Při komunikaci s menší skupinou se doporučuje pohledy různě střídat, aby všichni žáci měli vydatný pocit, že mluví právě

teď a právě k nim. Při rozhovoru s velkou skupinou či třídou se radí pohlížet do první třetiny hloubky třídy, nikdy ne jen do prvních řad.

Učitel by měl vědět, že žákovy úklony očí stranou naznačují nepřítomnost nebo lež, otočené oči v sloup nezájem komunikovat, povýšenost, nudu apod.

Jaro Křivohlavý²⁵ popsal, deset prvků jakými oči disponují:

- 1) **Směr zorné osy, tj. zaměření pohledu na určitý cíl.** Jsou to místa, kam se učitelovy pohledy zaměřují více (jeden určitý žák, okno atd.). Nejcitlivější je doba očního kontaktu učitel a žák.
- 2) **Délka doby jednoho pohledu.** Ta prozrazuje velikost zájmu ze strany učitele nebo žáka. Měla by být patřičně dlouhá k danému hovoru a k jeho místu.
- 3) **Četnost pohledů.** Učitel se při vyučování rozhlíží po celé třídě, při čemž postupně pohlíží i na žáky. Učitel by měl pochopit, že každý žák vycítí, kolikrát se učitel na koho podíval, a proto si musí uvědomit, že i malým pohledem, by měl sledovat všechny žáky.
- 4) **Celkový objem pohledů.** Jedná se o počet pohledů věnovaných jednotlivým žákům např. za jednu vyučovací hodinu. Dovoluje nám tak vyčíslit velikost zájmu o určitého žáka. Učitel se spíše zaměřuje na problémové žáky, ale měl by si uvědomit, že žáci jsou velice citliví na jakékoliv odlišnosti v jednání učitele a proto se toho často nedopouštět.
- 5) **Sled pohledů.** Z pořadí a orientace daných pohledů můžeme vyčíst, že každý žák se v podobné situaci zachová podobně a bude sledovat postupně obdobné věci a lidi.
- 6) **Úhel pootevřených víček.** Hledí-li učitel na určitého žáka, tak může zjistit, že existuje až 35 různých úhlů pootevřených víček (dokořán, přivřené apod.).
- 7) **Tvary očí.** Při různých pohybech očí a obočí (svraštění obočí, pokrčení čela) dochází k jejich odlišným tvarům.
- 8) **Vrásky kolem očí.** Ty mají také svůj komunikační význam, hlavně ty kolem očí, nad očima, čele apod.
- 9) **Frekvence mrkacích pohybů.** Nesouvisí jen s fyziologickými ději, ale i s psychickými stavy.

²⁵ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak se navzájem lépe porozumět*. Praha: Svoboda 1988

10) **Velikost zornic.** Výzkumy zjistily, že průměr zornice je přímo úměrný intenzitě emocionálního stavu žáka.

Během celého vyučování má učitel oční kontakt s žáky, proto není možné vytvořit si autoritu ve třídě, bez jeho zrakové kontroly. Také sledování společného porozumění je jednou z hlavních složek jejich očních kontaktů. Je nepřijatelné, dívá-li se učitel na několik jednotlivců, kteří mu slouží jako zpětná vazba porozumění.

2.4.2 Sdělování výrazem obličeje (mimika)

Mimická komunikace především sděluje naše emoce, které lze pozorovat v lidském obličeji. Jedná se o pohyby očí, obočí, čela, lící, úst a brady. Jednou z nejznámějších oblastí výskytu mimického znázornění, jsou v dnešní době často používané znaky, tzv. smajlíci. Díky nim jsme beze slov schopni sdělit naše pocity či emoce, bez očního kontaktu zainteresovaných.

Psychologové P. Ekman a W. Fiesen zjišťovali, kolik druhů emocí člověk dokáže s velkou přesností rozlišit v obličeji jiných lidí. Dospěli k číslu sedm.²⁶

- štěstí – neštěstí
- radost – smutek
- klid – rozčílení
- spokojenost – nespokojenost
- zájem – nezájem
- překvapenost – očekávání
- strach, bázeň – jistota

Určování těchto lidských emocí vyjádřené v lidské tváři se provádí mnoha metodami. Jedna z nejvíce používanějších je Ekmanova metoda FAST, ta lidský obličej studuje ve třech zónách:²⁷

1) oblast čela až po obočí (překvapení)

²⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak se navzájem lépe porozumět*. Praha: Svoboda 1988

²⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak se navzájem lépe porozumět*. Praha: Svoboda 1988

- 2) oblast očí a víček (strach)
- 3) oblast tváří, nosu a úst (šťěstí)

Mimika se ale vždy nemusí shodovat s našimi prožitky (žáci se usmívají, i když jsou káráni apod.). Proto se každý budoucí učitel musí zaměřit na rozpoznání těchto signálů u svých žáků, aby nedocházelo ke zbytečným rozepřím. Výraz obličeje dává najevo žákovu náladu, emoce, zaujatost, únavu. Jde tedy o určitou zpětnou vazbu na učitelovo chování či jeho profesní výkon. Správný pedagog musí ovládat správnou citlivost k pochopení žákova mimického projevu a své projevy trénovat a správně rozvíjet. Proto je mnoho kurzů zaměřených pro pedagogy, kteří se chtějí lépe naučit odečítat emocionální stavy žáků z výrazů jejich obličeje. Pravděpodobně nejdůležitějším mimickým projevem učitele je jeho úsměv, který dokáže navodit příjemnou atmosféru a přináší radost z práce, proto se snažme ve škole stále usmívat. Jeho opakem je grimasa, se kterou se ve škole také často setkáváme. Jde o výraz obličeje, ukazující bezděčné či záměrné úšklebky.

2.4.3 Sdělování pohyby (kinezika)

Kinezikou chápeme neuvědomělé pohyby různých částí těla, které nesouvisí s gesty. Komunikační pohyby se kategorizují podle části těla, která se pohybovala, a podle rozsahu pohybu. Klasifikační systém švédského psychologa R. L. Birdwhistella vycházející z analogie jazyka a pohybů, poukazuje na to, že nejmenší jednotkou pohybu je tzv. kin. Z kinů se tvoří kinemorfémy a s nimi se setkáváme v každém sociálním styku, kde se uskutečňuje sociální komunikace.²⁸

Každý člověk má své osobité pohyby, podle kterých je rozpoznatelný již na dálku. Rozsah těchto pohybů může být různý, od pohybů prstů, až po pohyb učitele po třídě. Učitel by si měl být jistý jak ve třídě, tělocvičně, tak i v osobním prostoru žáka. Tyto pohyby by neměli být uměle vytvořené či nucené. Mělo by jít o přirozené a plynulé pohyby, které se dají díky kvalitním kurzům nacvičit. Učitel má možnost poznat

²⁸ MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7

na vyvolaném žákovi, zda je připraven či nepřipraven, už jen díky způsobu, jakým se pohybuje směrem k tabuli (pomalá chůze-nepřipravenost, rychlá-roztržitost apod.) Správný učitel se pozná podle způsobu práce s použitým materiálem. Nikdy by se totiž neměl k žákům otáčet zády, ale jen bokem, a když už je to nutné, tak k nim zády nemluvit. Také hraní s předměty (propisovačka) nebo neuvědomělé stéle opakující se stejné pohyby (přešlapování na stejném místě), může také žáky rozptylovat. Nežádoucí je ruka v kapse, časté ruce v bok, ruce sevřené za nebo před tělem. Existuje mnoho dalších prohřešků, kterým se díky správné přípravě na budoucího učitele dá předejít.

2.4.4 Sdělování fyzickými postoji (posturologie)

Posturologie je držení těla či polohová uspořádání. Postoj, který člověk zaujímá v soukromí, bývá často jiný, než se kterým se prezentuje na veřejnosti.²⁹ Fyziologie rozpoznává tři základní polohy člověka: polohy vstaje, vsedě, vleže. Při každé z nich mohou různé komponenty těla ukazovat rozdílné polohy. Jedná se o:

- Kompozice- poloha dvou částí těla při téže základní i tělesné poloze.
- Konfigurace- vzájemná poloha všech částí těla při dané základní poloze (schoulení ve stoje)
- Pozitúra- celek, který udává základní tělesnou polohu a také polohu všech částí těla.

Žákovy polohy rukou, nohou či postavení hlavy při komunikaci s učitelem, můžou naznačovat jeho souhlas nebo nesouhlas s obsahem dané komunikace. U žáků jde hlavně o stavy před zkouškou, vyvoláním apod.

Peter Gavora³⁰ popisuje dva druhy učitelova postavení k žákům:

- uzavřený postoj: učitel má ruce překřížené na hrudi nebo zaklesnuté před sebou. S tímto učitelem se dá málo spolupracovat, většinou už má svůj názor.(uzavřený, nejistý, útočný)

²⁹ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

³⁰ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

- otevřený postoj: učitel má hrud' nekrytou, ruce volně nebo ukazující novou látku. S tímto učitelem se dá dobře spolupracovat.(vstřícný, sebejistý)

2.4.5 Sdělování gesty (gestika)

Z pohledu historického jsou gesta starší formou lidské komunikace než řeč. Gesto nám napovídá to, co by bylo řečeno slovem, ale pochopitelnější je to, když se to ukáže. Jedná se tedy o pohyby hlavou, rukou či nohou, které podporují verbální komunikaci, v některých případech ji mohou i zastoupit. Jejich úkolem je vyzdvihnout důležitost sdělované informace. Gesta jsou projevy vázané na určitou kulturu.³¹ Úklon hlavy, který v naší zemi je známka souhlasu, je například v Řecku a v jiných zemí známka nesouhlasu. Existuje mnoho takových gest a jsou s nimi i slovníky.

Učitel ke své komunikaci s žákem používá mnoho gest (vyvolání žáka, usazení do jiné lavice, souhlas, nesouhlas). Doporučuje se gest používat v momentech, kdyby mohlo dojít k nedorozumění ve výkladu, nebo k zdůraznění učitelova požadavku.

Peter Gavora³² rozlišuje čtyři druhy gest:

- 1) akcentační gesta- učitel gesty zdůrazňuje důležité části výkladu
- 2) gesta-emblémy- mají svůj vlastní význam (zdvžený ukazováček-pozor)
- 3) ikonografická gesta- znázorňující určité jevy (velikost-dlouhý, krátký; tvar-kruh, čtverec)
- 4) uvolňovací gesta- mimovolné pohyby (hraní si s řetízkem, klepání do stolu).

Učitel od příchodu do třídy, usedání žáků do lavice, zkoušení či známkování, až po rozloučení se s žáky, používá vědomě či nevědomě gest. Gesta používáme vědě i nevědomě celý den a záleží na každém učiteli, jestli se svá špatná gesta snaží potlačit a dobrá podtrhnout.

³¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak se navzájem lépe porozumět*. Praha: Svoboda 1988

³² GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

2.4.6 Sdělování dotykem (haptika)

Důležitost sdělování informací dotykem tkví v mimořádné citlivosti kožního smyslu.³³

Komunikace dotykem se počítá mezi nejprimitivnější formu neverbální komunikace. Již dítě ukryté v matce, vnímá její dotyky. Určitým dotykem se dá vyjádřit pozitivní emoce, hravost, agresivita. Dotykem se dá i ovládat nebo usměrňovat chování. A v neposlední řadě nesmíme zapomenout na rituální nebo funkční dotyk.³⁴

V pedagogických podmínkách jde o projevy sympatie, usměrnění, pomoci apod. Učitel se často dotýká žáka, aby ho na něco upozornil (poklepání na rameno), nebo aby vyjádřil cit (pohlazení). Tělesný kontakt je v pedagogické oblasti velmi používaný jev, záleží jen na druhu použití, neboť mají různou výpovědní hodnotu. Žák si je může vyložit různě, proto se doporučuje spíše verbální, písemná nebo ústní pochvala či napomenutí, než osobní kontakt. I zde platí pravidlo dobré přípravy a různého cvičení.

2.4.7 Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením (proxemika)

Jedná se o pohyb těla v prostoru vůči jiné osobě, který není ovlivněn výrazem obličeje. Postup zužitkování prostoru hovoří k druhým stejně hlasitě jako verbální komunikace. Vzdálenost závisí na vztahu mezi komunikujícími osobami, ale také na komunikačních možnostech, jako je velikost nebo tvar místnosti. Každý potřebuje určitou velikost osobního prostoru, aby se cítil pohodlně, svobodně. Velikost tohoto prostoru závisí na kultuře a prostředí kde člověk žije, ale i osobnostní charakteristice člověka.

Strukturu osobní zóny si lze představit jako mýdlovou bublinu, která obklopuje člověka, který je v jeho středu. Zjistilo se, že ale člověk nemá jen jednu bublinu, ale

³³ MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7

³⁴ DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2001. 420 s. ISBN 80-7169-988-8.

více a o různých průměrech. Proxemika rozlišuje čtyři tyto bubliny (zóny):

- 1) intimní zóna: ta začíná tělesným dotekem (matka x dítě) a končí kolem vzdálenosti 15 – 30 cm. od sebe (milenci).
- 2) osobní sféra: dolní hranice je 45 – 75 cm. (dva partneři) a horní hranice 75 – 120 cm. (seznámení s novým člověkem).
- 3) Sociální sféra: pohybuje se od 120 – 360 cm., jedná se o obchodní jednání až po zkoušeného žáka.
- 4) Veřejná sféra: ta má rozmezí od 360 – 760 cm. Zde se jedná o hovořícího učitele ve třídě, nebo profesora v posluchárně.³⁵

Ve školním prostředí jsou však situace, kdy učitel tyto zóny nemůže dodržet, v rámci správné výuky. Jedná se o tělesnou výchovu, chemické pokusy či hudební výchovu. Když už tuto zónu porušíme, mělo by jít jen o minimální potřebnou dobu a měli bychom být o nezbytnosti přesvědčeni. Každý člověk, tak i žáci si chrání svůj osobní prostor a při obraně svého teritoria používají různých prostředků (strkání, přetahování apod.). Učitelé mají osobní zónu v kabinetu nebo za katedrou a také se jí nebojí chránit. Když se ji pokusí nějaký žák narušit, učitel většinou zvyšuje hlas, nebo ho rovnou vyzve k usednutí zpět do lavice.

2.4.8 Sdělováním úpravou zevnějšku

Rozhraní neverbální komunikace se stále posunuje. V poslední době se do ní zapojilo i sdělování úpravou zevnějšku a úpravou životního prostředí lidí. K úpravě zevnějšku patří způsob oblékání nebo účesu žáků a mezi úpravy životního prostředí se dá zařadit vzhled třídy nebo učitelské katedry.³⁶

Žáci se rádi za pomoci svého zevnějšku odlišují od svých spolužáků, je to jejich výběr oblečení, střihu a barvy vlasů nebo dnešních tak oblíbených módních doplňků. Určitým způsobem tak vzdorují škole nebo jistému období dospívání. Učitelé sice proti

³⁵ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9

³⁶ MAREŠ, Jiří., KRIVOHlavý, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7

těmto projevům zkouší bojovat, ale dnešní uspěchaná doba, kdy rodiče stojí při svých dětech, je to velký problém.

Učitel výběrem svého zevnějšku dává najevo svůj vztah a postoj k žákům a podtrhuje významnost svého postavení. Ale na druhou stranu nesmí upoutávat větší pozornost, než obsah komunikace. Učitel by měl na své žáky působit sebevědomě. Už příchodem do třídy si žák dokáže udělat první dojem o svém novém učiteli, a proto musí učitel hodně dbát na výběr svého zevnějšku. Je samozřejmé, že učitel má působit jako vzor, a proto by měl i tak vystupovat.

3 CHARAKTERISTIKA STŘEDNÍ ODBORNÉ ŠKOLY

Střední odborné školy rozvíjí v žácích nejen vědomosti, ale i dobré senzomotorické dovednosti, potřebné k výkonu svého vybraného oboru.

3.1 Charakteristika odborného výcviku a praktického vyučování

Cílem odborného výcviku a praktického vyučování na středních odborných učilištích je rozvíjet všechny druhy žákových talentů a kvalitní přípravy pro co nejlepší uplatnění v praktickém životě s možností vysokoškolského studia. Místem odborného výcviku a praktického vyučování jsou odborné učebny v prostorách školy nebo pracoviště fyzických či právnických osob. Hlavní náplní žáků je zde osvojení pracovních dovedností, jako je práce s nástroji, technologické postupy a jejich následnou ukázkou v praxi. K zajištění správného průběhu odborného výcviku a praktického vyučování je v první řadě potřeba správné naplánování a organizace daných vyučovacích bloků. Učitel (mistr) odborného výcviku při této práci postupuje podle předem naplánovaného učebního plánu a osnov pro odborný výcvik daného oboru. Avšak při každém jednotlivém vyučovacím bloku musí:

- zohledňovat individuální možnosti žáků
- zajímat se o jejich názory, problémy
- provádět odborný dohled na ochranu jejich zdraví
- aktivně řešit problémy na pracovištích
- efektivně komunikovat s žáky, rodiči, školou
- dbát předpisů BOZP, hygieně práce, požární ochrany³⁷

Mistr odborného výcviku musí mít potřebné dovednosti, schopnosti a zkušenosti s daným oborem, a hlavně také dobrý cit pro svou práci. Každý mistr by měl ve studentovi probudit touhu po dané profesi a ukázat mu správnou cestu k jeho zdokonalení. To vše závisí i na správných vyjadřovacích schopnostech. Učitelova komunikační dovednost se pak odráží ve výsledku vyučovacího celku.

³⁷ VINTR, Jiří. *Úvod do didaktiky odborného výcviku*. České Budějovice 2004. ISBN 80-7040-689-5

Správný mistr by měl nejdříve své žáky pozorovat při práci, přestávkách apod. a následně si udělat rozbor žákovy činnosti s následnou komunikací s učiteli praktického vyučování. Základem správné verbální a hlavně neverbální komunikace je, poznání žáka z jeho komunikace, postojů i jeho celkových výtvorů. Učitelé zde také poskytují konzultace žákům, vykonávají úkony související s přímou pedagogickou činností, včetně dohledu nad žáky.

3.2 Dumy

První slova popisující uživatelům, co to DUMy jsou, se objevila počátkem roku 2008 na titulní stránce dum.rvp.cz.³⁷ Jedná se hlavně o pracovní listy, prezentace, testy, videa a zvukové ukázky. Zkratka DUMy znamená Digitální učební materiály, které jsou prezentovány v elektronické podobě přímo ve výuce. Klíčovou vlastností DUMů je jejich propojení s konkrétními očekávanými výstupy, které jsou povinné v rámcových vzdělávacích programech.³⁸ Výjimky jsou Průřezová témata (očekávané výstupy nejsou povinné) a předškolní vzdělávání (materiály se řadí do činností, témat nebo jejich kombinací). Jejich obsah a využití závisí na konkrétním učiteli, registrovaným na Metodickém portálu, který vyplní požadované administrativní údaje, neboť on je sám vytváří a odborní recenzenti je pak garantují. Znamená to, že veškeré didaktické učební materiály musí projít obsahovou a gramatickou kontrolou. O tu se postarají odborní recenzenti z praxe a jazykoví lektoři. Digitální učební materiál obohacuje výuku o multimediální pomůcku nebo je přiměřený k samostatnému studiu žáků za podpory digitálních nosičů.

³⁸ <http://spomocnik.rvp.cz/clanek/16435/CO-JSOU-DUMY.html>

³⁹ <http://spomocnik.rvp.cz/clanek/16435/CO-JSOU-DUMY.html>

4 PRAKTICKÁ ČÁST

4.1 Charakteristika místa výzkumného šetření

Střední odborné učiliště je specifické tím, že kromě všeobecného vzdělání nabízí i vzdělání odborného charakteru. To je nabízeno ve velkém množství studijních i učebních oborů. Žák si může vybrat vhodný obor podle svých zájmů a svého nadání. Jedná se o zařízení, kde se doba studia pohybuje od dvou do čtyř roků. Obory dvou až tříleté jsou zakončené závěrečnou zkouškou (výuční list nebo vysvědčení o závěrečné zkoušce) a obory čtyřleté, které jsou zakončené maturitní zkouškou (maturitní vysvědčení). Podmínka přijetí na tento druh školy je řádné ukončení devátého ročníku základní školy. Střední odborné učiliště také nabízejí i studium v oborech nástavbového studia, které je určeno studentům s ukončeným tříletým učebním oborem a končí vykonáním maturitní zkoušky. Protože většina populace pochází ze středoškolského vzdělávání, je důležité dávat velkou pozornost vytvoření dobrých základů pro celoživotní učení a pro občanské a pracovní uplatnění ve společnosti. Cílem SOU je připravit žáky na plnohodnotný a zodpovědný osobní, občanský a pracovní život. Úkolem učilišť je příprava budoucího pracujícího občana nejen po manuální stránce, ale i po stránce rozvoje osobnosti, ze kterého vznikne plnohodnotný člen společnosti. Součástí studia na SOU je zčásti praktické vyučování a zčásti odborný výcvik. Praktické vyučování probíhá odborných učebnách školy a odborný výcvik je uskutečňován formou skupinové výuky buď v prostorách školy nebo na předem smluvených pracovištích.

Odborné vzdělávání v gastronomickém, hotelovém a turistickém směru hraje důležitou roli při zajišťování služeb poskytovaných v rámci cestovního ruchu. Jedná se o služby stravovací, ubytovací, informační, zprostředkovatelské a průvodcovské.³⁹

Historie školy sahá do roku 1967, kdy vzniklo Střední odborné učiliště zaměřené na učební obory kuchař a číšník. Zakladatelem byly Restaurace a jídelny

³⁹ ČESKÁ REPUBLIKA. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Standard středoškolského odborného vzdělávání*. Praha: Fortuna, 1999. 128 s. ISBN 80-7168-604-2.

Plzeň. Po roce 1989 se stala zřizovateli postupně jednotlivá ministerstva. V roce 1994 podal ředitel školy projekt na zavedení nového studijního oboru. V roce 1997 byla škola přesunuta pod Ministerstvo školství a přejmenována na Střední odbornou školu gastronomickou a Střední odborné učiliště gastronomické. V roce 2000 došlo k opětovné změně zřizovatele na Plzeňský kraj. Roku 1998 se podařilo zajistit vhodný objekt a škola se přemístila na adresu U Borského parku 3. Toto bylo impulsem k dalšímu rozvoji školy, neboť organizace získala větší a vhodnější objekt, vlastní domov mládeže a školní kuchyni s jídelnou. Od 1. 9. 2008 disponuje Hotelová škola, Plzeň, U Borského parku 3 s širokou nabídkou vzdělávacích oborů. V současné době mají uchazeči na výběr z Hotelnictví a cestovní ruch, Gastronomie, Kuchař a Číšník a servírka. Tato škola ve svých prostorách nabízí jak praktické vyučování, tak i odborný výcvik.

4.2 Cíl výzkumu

Hlavním cílem výzkumu mé bakalářské práce je vyzorovat a popsat neverbální komunikaci učitele odborného výcviku a praktického vyučování. Mám tím na mysli, sledovat a následně vyhodnotit jeho neverbální projev, při výuce za pomoci DUMů a bez jeho přítomnosti. Zaměřím se hlavně na neverbální komunikace:

- Sdělování pohledy
- Sdělování výrazem obličeje
- Sdělování pohyby
- Sdělování fyzickými postoji
- Sdělování gesty
- Sdělování dotykem
- Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením
- Sdělování úpravou zevnějšku

Zajímá mi její intenzita a frekvence, ale také rozdíl v neverbální komunikaci za pomoci didaktického učebního materiálu a bez jeho použití.

Metoda pozorování je jednou z nejvýznamnějších způsobů shromažďování dat. V tomto případě šlo o popis současného stavu vyučování a charakteristiky neverbálního projevu učitele. Zaujala jsem pozici pozorovatele jako neutrální osoby a nezasahovala jsem do děje výuky. Z hlediska časového pozorování jsem zvolila krátkodobé jednohodinové pozorování jedné vyučovací hodiny.

4.3 Metodika výzkumu

Pro uskutečnění výzkumu byla použita metoda pozorování. Jedná se o nejčastější a možná i o nejjednodušší metodu, při níž budu pozorovat učitele od příchodu do třídy až do ukončení hodiny. Ráda bych zjistila rozmezí subjektivity ve vyučovacím procesu.

1) frekvence užití jednotlivé neverbální komunikace:

- přítomnost v absolutních číslech
- prezentace grafem

Velmi často (20 a více)

Často (11 až 19)

Málo (5 až 10)

Velmi málo (1 až 4)

Úkaz se neobjevil (0)

2) Intenzita užití neverbální komunikace:

- čárková metoda
- prezentace grafem a slovní

a) ano, daná neverbální komunikace se ve vyučovací hodině hodnotící učitelky výrazně vyskytovala, byla intenzivní, místy nevhodně reprezentující či nevhodná.

- b) hodnocená neverbální komunikace byla vysledována, však bez intenzivního podílu. Nenarušovala žáky ani vyučovací hodinu. Byla přirozená a nenásilná. Vhodná k dané situaci a místu.
- c) Ne, nevyskytovala se, nebo byla nejasného osobního vyjádření zevnějšku. Chybějící kontakt nebo jednotvárná póza. Chvillemi nerozpoznatelná a nevýrazná.

4.4 Vlastní průzkum

frekvence užití jednotlivé neverbální komunikace v běžné hodině:

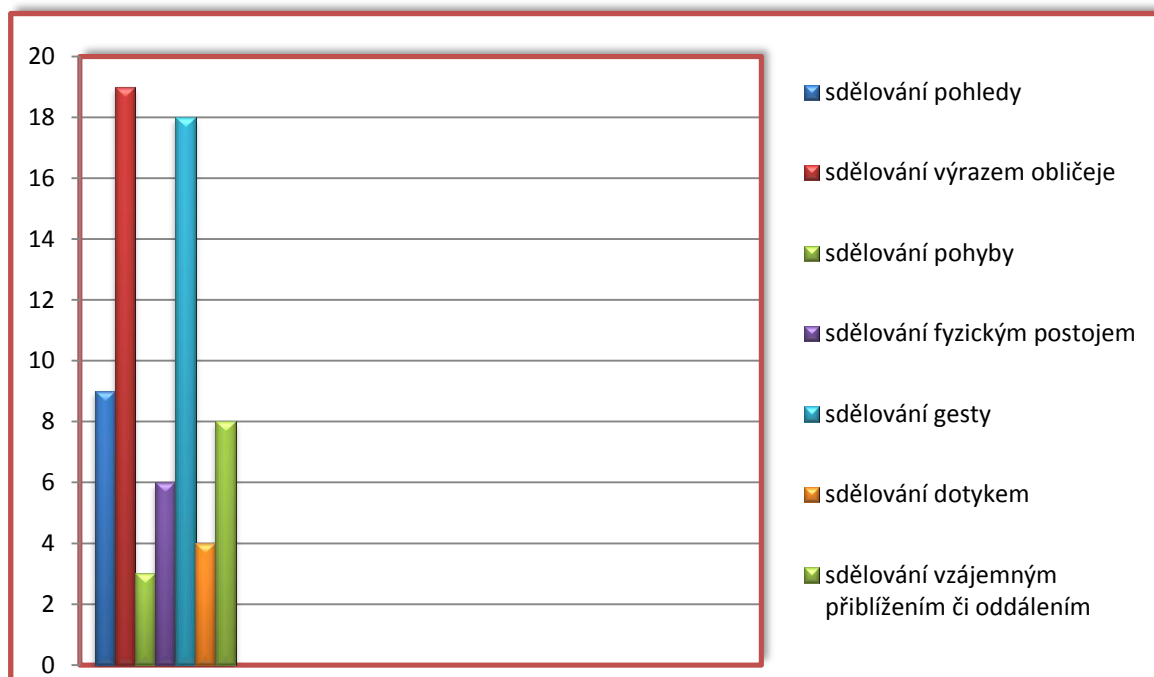
vyučující: Ing. Lucie Marečková

třída: H. 2. A.

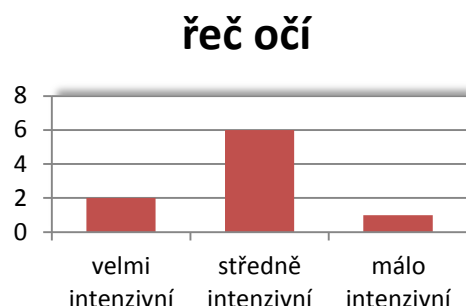
počet žáků ve třídě: 18

předmět: Nauka o výživě

délka praxe: 10 let

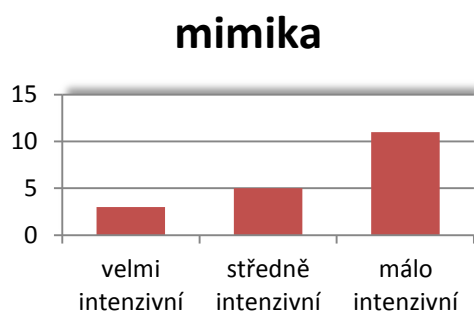
Sdělování pohledy:

Oční kontakt je jakousi vstupní branou neverbální komunikace, proto byl v tomto případě velmi vhodně použit. V této hodině posloužil hlavně k zachycení základních informací. Učitelka při výkladu použila očního kontaktu nejen na žáky ale i na učební podklady. Při očním kontaktu s žákem vždy nastalo vyvrcholení kladných a přátelských vztahů. I v případech negativního sdělení probíhal oční kontakt na profesionální úrovni.

Jen intenzita očního kontaktu při této hodině byla středně intenzivní. Učitelka navázala oční kontakt s vybranými žáky i stačila během celé vyučovací hodiny zkontrolovat několikrát chod třídy. Jen z mého pohledu se častěji dívala do svých použitých materiálů, a proto nemohla navázat oční kontakt se všemi žáky.

Sdělování výrazem obličeje:

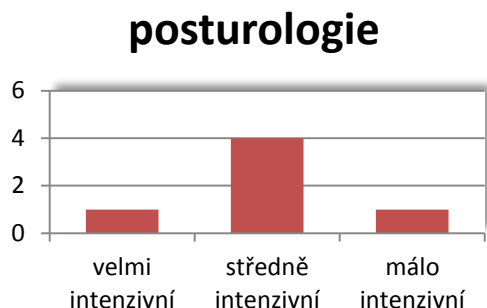
Mimické projevy v obličeji a hlavně úsměv jsou nejvýraznějším výrazem člověka. V průběhu času se navíc konstantně zapisuje do lidské tváře. Učitel by si měl často zkoušet, že „s úsměvem jde všechno lépe“ na sobě i žácích. Zjistí tak, že se neusmívá jen proto, aby mu bylo dobře, ale je mu dobře proto, že se usmívá. Učitelka velmi často a vhodně použila mimickou podporu v komunikaci. Ve většině situací aplikovala mimiku nenucenou a vhodně prezentující svoji osobnost. Mimické projevy často střídala, podle prožitých emocí. Nebála se dát najevo zájem, překvapení i nespokojenost. I když mimické projevy byly velmi časté, nerozpoznala jsem v nich žádné uměle vytvořené emoce. Dokázala mít po celou hodinu přirozený a milý úsměv a tím tak zaujmout své žáky. Za celou hodinu nevyšla z jejího projevu žádná grimasa či jiná přetvářka. Jen chvilkami se mi zdálo, že byly málo výrazné.

Sdělování pohyby:

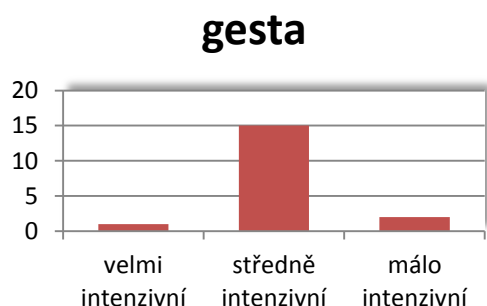
V průběhu svého profesního života je každý učitel určitým způsobem utvářen. Umí se lépe nebo hůře poradit se svými osobitými projevy. Nemohu říct, že by učitelky pohyby těla nějak narušily vyučovací hodinu. Zaznamenala jsem jen krátkou dobu hraní s propisovačkou a s vlasy. Nikdy však nenarušovaly chod hodiny. Mohu tedy napsat, že z pohledu intenzity byly pohyby nepatrné. Odůvodňuji to tím, že po celou vyučovací hodinu nenastala žádná konfliktní situace a průběh hodiny se vedl vždy v poklidném duchu. Bylo vidět, že má správné základy sebedůvěry i přirozeného chování, a proto nedávala najevo svou slabost ani převahu nad ostatní.

Sdělování fyzickými postoji:

Učitelka svým držením těla dávala najevo svou upoutanost pro dané téma. I když v této vyučovací hodině k tomu nebylo moc možností, nikdy neztratila správné držení těla a dávala tím i žákům správný příklad. Vtipné i velmi názorné bylo v jejím podání vysvětlení tepu ve spojení se zdravím udržením životního stylu (foto 1). Intenzita polohy těla dotvářela celkovou charakteristiku přátelského a vstřícného postoje. Ať se jednalo o polohu těla vsedě nebo ve stoje, stále učitelka vyzařovala zaujetí pro dané téma.

Sdělování gesty:

Velmi častá a vhodně použitá gesta, podporující lepší zvládnutí a ilustrativnost dané látky. Učitelka si často gesty pomáhala povznést důležitost konkrétního výkladu, znázornění velikosti, k utišení hluku (foto 2) apod. Mohu říct, že gesta doprovázela učitelku po celou hodinu od příchodu až po rozloučení s třídou. Co se týká intenzity,

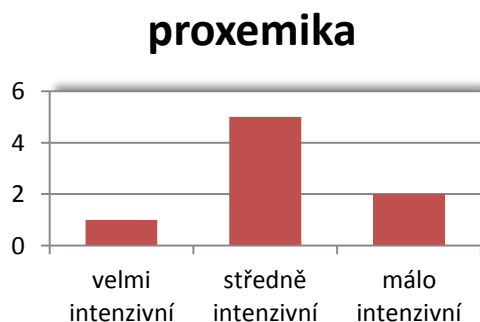
učitelka si pomocí gest upřesňovala slovní sdělení a tím zjednodušovala a zdůrazňovala jeho obsah. Svými gesty zvýrazňovala emoční náboj výkladu i jeho důležitost.

Sdělování dotykem:

Myslím si, že učitelka si je velmi vědoma dnešního problému dotyků mezi učitelem a žákem, proto jej použila vždy jen v nejnnutnějších případech a vždy jen na dobu potřebnou. Při hodině byla použita spíše verbální než neverbální složka tohoto sdělení. Mohu napsat, že frekvence dotyků při této hodině byla velmi malá a intenzita příhodná a nenásilná. Mezi dotyky patřilo třeba jednou poklepání na rameno žáka, aby se trochu ztišil, nebo v druhém případě šlo o přátelské podání ruky (žák měl narozeniny).

Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením:

V tomto případě se jednalo o pohyb učitelky po třídě a ten musel samozřejmě nastat. Ale mohu napsat, že učitelka pohybů vždy použila profesionálně a osobní zónu žáka narušila vždy jen na podnět žáka. Jednalo se o případ, kdy student v první lavici nerozuměl výkladu a učitelka, aby nerušila ostatní žáky, přišla blíže k žákovi a to do jeho osobní zóny, aby mu danou látku důkladněji vysvětlila (foto 3). Frekvence sdělování vzájemným přiblížením či oddálením byla malá a intenzita mezi komunikujícími osobami se projevila vždy na odborné a tím kvalitní úrovni učitelky.

frekvence užití jednotlivé neverbální komunikace za pomoci DUMy:

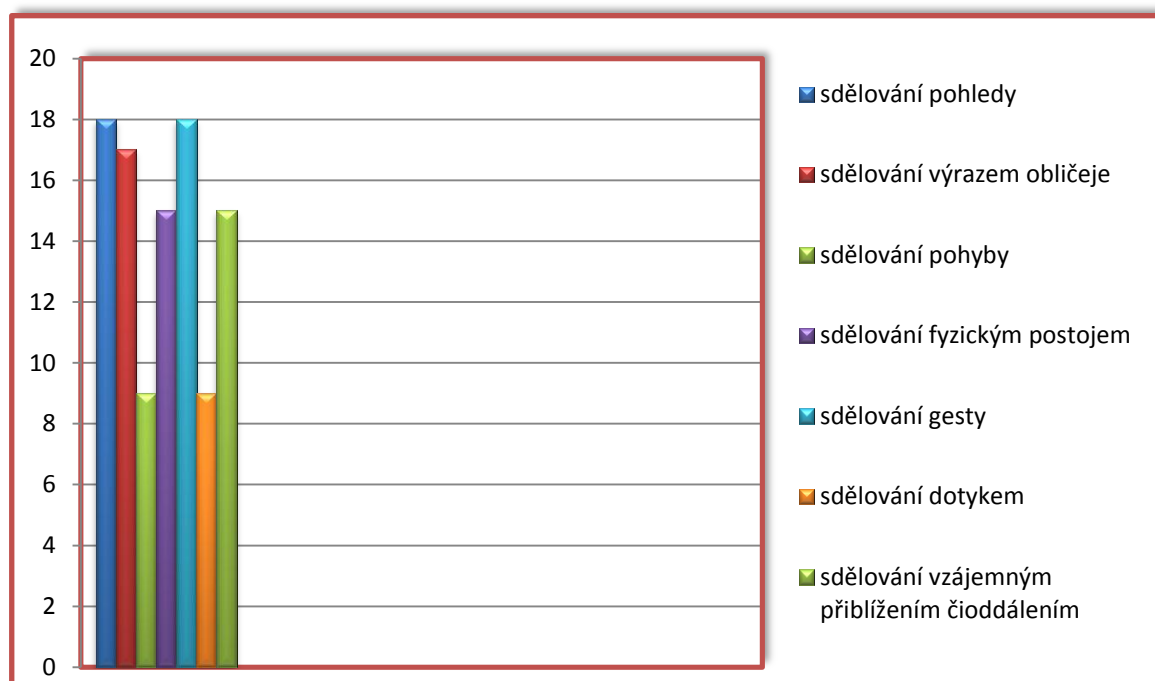
vyučující: Ing. Lucie Marečková

třída: H. 1. B.

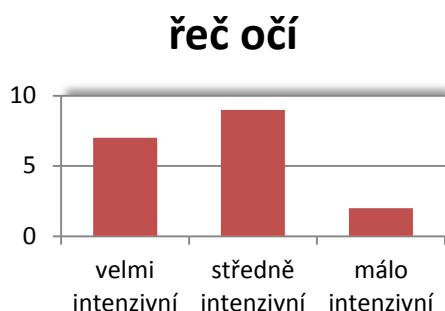
počet žáků ve třídě: 17

předmět: Potraviny a výživa

délka praxe: 10. Let

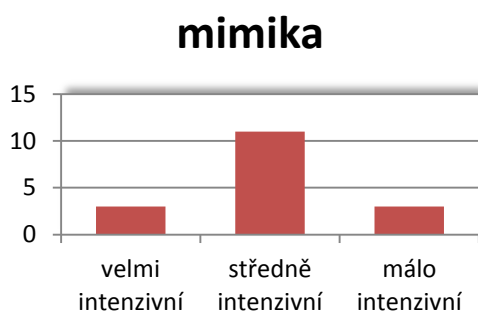

Sdělování pohledy:

Oční kontakt je velmi silnou a významnou pomůckou k naučení se nové látky. Učitelka se díky digitálnímu učebnímu materiálu může více soustředit na třídu a žáky, než na své pomůcky, což bylo i názorně ukázáno. Z průzkumu frekvence nám vyšlo, že učitelka se často dívala po třídě a žácích. Také intenzita očního kontaktu byla uspokojivá. Učitelka si našla dost času na zrakovou kontrolu celé třídy i dosti konkrétních žáků. Nemohu říct, že by se dívala učitelka jen na neposlušné žáky. Při hodinách s DUMy jsou žáci dosti zaměstnaní očním kontaktem na projektor a nemají tolik času použít očního kontaktu k neposlušnosti.

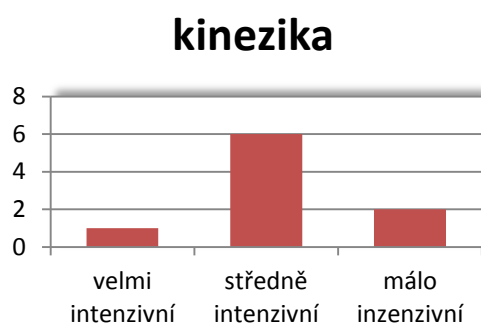
Sdělování výrazem obličeje:

Mimiku reprezentují pohyby obličejových svalů, jeho rtů a očí nebo vrtkavé výrazy obličeje. A ty projevují především emoce, které se mohou projevovat v různých

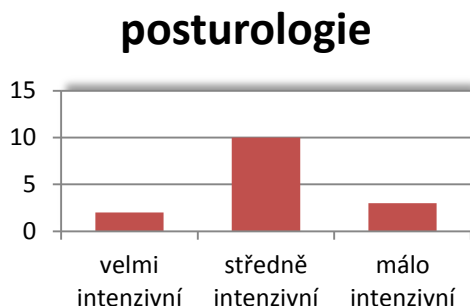
podobách. Mimika sloužila učitelce po celou vyučovací hodinu a to v kladném slova smyslu. Použila mimiku nepříliš výraznou, arogantní či zdrženlivou. Při této hodině učitelka více komunikovala s žáky, a proto i její mimické projevy byly výraznější. Nebála se třídě ukázat své emoce a žáci se nebáli ukázat zase ty své. Byla zde vidět správná výměna mimického projevu. Myslím, že učitelka už umí rozpoznat své studenty a nedochází tak k trapným situacím, které nastávají při špatném rozpoznání těchto signálů. Viděla jsem krásné mrknutí na žáka, které znamenalo souhlas.

Sdělování pohyby:

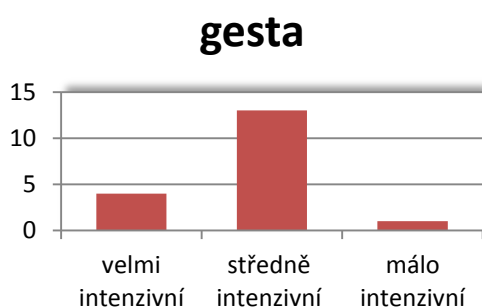
Kinezika poukazuje na sdělování prostřednictvím pohybů různých částí těla. Ty však nemusí hrát žádnou konkrétní roli k mluvenému slovu. Jde o spontánní projev každého z nás. Učitelka po celou hodinu korigovala svoji sebejistotu a projevovala se spíše neutrálně. Nikdy se neotáčela žákům zády a vždy se snažila mít přirozený postoj těla. Při pozorování jsem zjistila, že měla jednou založené ruce za zády a také si hrála s náušnicí. Tyto postoje se můžou zdát sice nikomu nevhodné, ale v dané situaci nebyly tolik výrazné. Učitelky pohyby těla dokreslují celkovou její osobnost, která se mi zdála velice sympatická a profesionální.

Sdělování fyzickými postoji:

Z výzkumu vyplývá, že učitelka si je velmi vědomá důležitostí postoje těla při vyučování. Učitelka dávala po celou dobu výuky najevo svou dobrou náladu, přístupnost a zájem. I v případě kdy svou levou rukou ukazovala na didaktický učební materiál (foto 4). Díky tomu vycítila sdílnost a ochotu žáků o její výklad. Při chůzi po třídě vypadalo její držení těla jako jakýsi relaxační nástroj a z mého pohledu byl velmi uklidňující. Ukázala správnou sebe prezentaci učitele. Bylo na ní poznat, že správné držení těla má pro ni velký význam nejen po stránce zdraví a kondice, ale i pro její uplatnění se v dnešní společnosti.

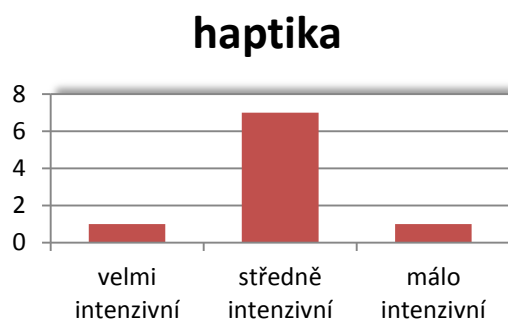
Sdělování gesty:

Gesta mají hlavně úlohu znázornění toho, co říká. Nebo ukazují na osobité, očekávající projevy učitele. V této hodině byla gesta velmi častým jevem. I jejich

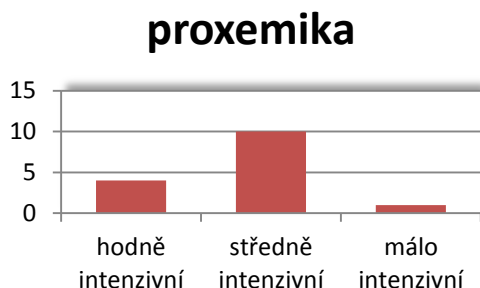
intenzita byla vždy vhodná k dané situaci. Myslím si, že ji napomáhaly v některých momentech i s hledáním vhodných slov. Učitelky prezentace gesty se mi ve většině případů zdála odpovídající. Jedny z mála jevů co jsem vyzorovala, bylo dotyk vlastního ucha (zamyšlení), pravý ukazováček před ústy (ticho) a prsty sedm (foto 5). Také štípnutí své pravé ruky do levé na vysvětlení podkožního tuku (foto 6) nebo ukázka velikosti svalu u mužů při nadměrném posilování (foto 7) se mi také zdálo jako zajímavé sdělování za pomoci gest. Líbilo se mi, jak si svými přirozenými gesty si dokázala získat celou třídu po celou vyučovací jednotku. Při této hodině bylo vidět, že když nemá učitelka papírové podklady, že má větší možnost využití svých rukou a tím více znázornovat důležitost právě učící se látky.

Sdělování dotykem:

V běžné učitelské praxi se setkáváme jenom s letnými dotyky a i zde to nebylo jinak. Jedná se o dotyk vyjadřující náklonost, útěchu nebo ocenění. Učitelka díky didaktickému učebnímu materiálu měla větší možnost se pohybovat po třídě a tím i větší pravděpodobnost užití osobního kontaktu s žákem. Ano a to zde i nastalo. Jednalo se o vybidnutí žáka k tabuli, poklepání po rameni, poblahopřání apod. Ve všech případech měly kontakty profesionální ráz. Myslela jsem si, že používání vhodných dotyků může vést k pozitivnímu vlivu na vztah mezi učitelem a žákem. A to jsem si i při vyučování potvrdila. Učitelka se tím stala pro žáky přístupnější a žáci to během vyučovací hodiny ocenili.

Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením:

Proxemika je v tomto případě zaměřená na vzdálenost při komunikaci mezi učitelem a žákem. Z obecného pohledu mohu napsat, že se komunikuje se sympatickým člověkem blíže než naopak. Při výzkumu jsem zjistila, že chození po třídě pomáhá učitelce k nastolení pořádku a k udržení pozornosti žáků. Učitelky volný pohyb po třídě nutil žáky jejímu sledování. Po celou dobu měla pomalý a nehlukný kroky, aby neupoutávala pozornost na svou osobnost a tím nerušila žáky od učení. Při zastavení si pokaždé vybrala správné místo, aby jí mohli vidět všichni žáci a nemuseli se příliš otáčet. Využila i možnosti svoji volnosti chůze po třídě ku pomoci žákům s určitým problémem. Sice častěji narušovala osobní zónu žáků, ale ve většině případů to bylo na jejich žádost. Za celou dobu jsem nezaznamenala nevhodné použití tohoto neverbálního kontaktu.

Výsledky výzkumu učitelky Ing. Lucie Marečkové:

Z výzkumu výsledků vyplývá, že učitelka za pomoci neverbálních signálů má velký zájem o zlepšení a zkvalitnění výuky. Uvědomuje si, že i neverbální komunikace hraje velkou roli k pochopení a zvládnutí učiva, pochopení psychického stavu žáka i pochvale či usměrnění třídy. Rozdíl v neverbální komunikaci učitelky za a bez pomoci didaktického učebního materiálu byl následovný:

Sdělování pohledy: za pomoci digitálního učebního materiálu učitelka více sleduje a zrakově komunikuje více s žáky než bez jejího použití.

Sdělování výrazem obličeje: zde byla zjištění frekvence podobná, ale intenzita v případě DUMů byla větší. Myslím si, že to bylo právě ovlivněno větším zrakovým kontaktem mezi učitelkou a žákem.

Sdělování pohyby: zde jsem si stanovila, že i učitelky osobité pohyby měly větší frekvenci a intenzitu použití za pomoci právě již zmíněných DUMů. A i zde si myslím, že to ovlivnilo učitelky větší možnost volnosti při této nové didaktické pomůcce.

Sdělování fyzickými postoji: při tomto průzkumu jsem rozpoznala, že učitelka sice vždy dodržovala správnost sdělení fyzickými postoji, ale bez použití didaktického materiálu jako by byla více vázána s katedrou a měla tak menší možnost volnosti.

Sdělování gesty: zde jsme mohli vidět krásnou a intenzivní plejádu gest, co se týče do intenzity tak i do frekvence. Učitelka při veškeré neverbální komunikaci používá gesta k zdůraznění daného tématu a za to ji chválím. Musím zde podotknout, že daná gesta nikdy nebyla vulgární či nevhodná.

Sdělování dotykem: tato část neverbální komunikace je velice choulostivá a na veřejnosti často diskutovaná, proto je velmi důležité se na ni zaostřit. Na učitelce byl viděn rozdíl v použití této neverbální komunikace za a bez použití didaktického učebního materiálu. Učitelka se za klasické hodiny méně dostane k žákům, proto je menší pravděpodobnost dotykového kontaktu. I když za pomoci DUMů měla učitelka větší volnost a možnost jakéhokoliv tělesného kontaktu, při mém pozorování toho nikdy nezneužila.

Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením: i v tomto posledním bodě neverbální komunikace byl velikostní rozdíl frekvence a intenzity ve prospěch didaktickému učebnímu materiálu. Jak už jsem několikrát zmínila, učitelka má větší volnost vzájemného přiblížení či oddálení od žáka za pomoci DUMů než bez nich a to také nastalo.

frekvence užití jednotlivé neverbální komunikace v běžné hodině:

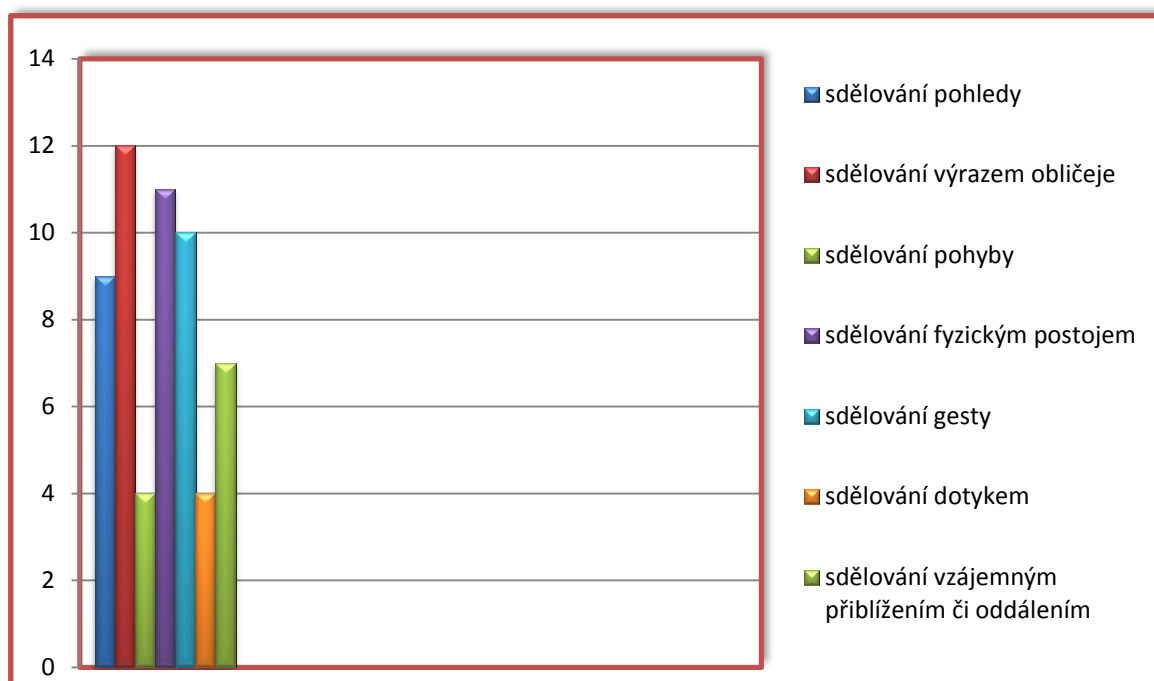
vyučující: Bc. Martin Havlík

třída: K. 2. B.

počet žáků ve třídě: 15

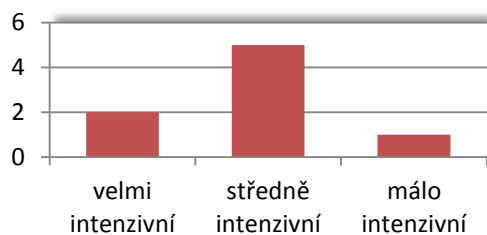
předmět: Technologie přípravy pokrmů

délka praxe: 2. Roky

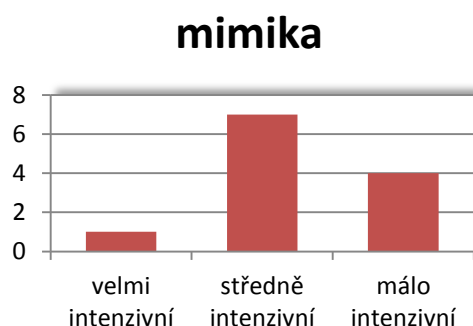
Sdělování pohledy:

řeč očí

Při uskutečnění kvalitního vyučování jde hlavně o navození kvalitního očního kontaktu, při nichž žáci získávají prvotní vědomosti a zkušenosti. Když je učitel nejistý nebo nervózní, zasáhne to i do očního kontaktu a to v odvrácení očí od žáka. Dispozice pohledu podněcující v žácích náklonost, je klid a vnitřní vyrovnanost učitele. Ta se i v hodině projevila. Učitel od vstupu do třídy, během vyučování až do jejího skončení měl přátelský pohled. Frekvence pohledů po třídě byla sice menší, ale intenzita byla přirozená a nenásilná. Vždy když nastal oční kontakt s žákem, nikdy neuhýbal zrakem a délku trvání přizpůsobil rozhovoru. Nezpozorovala jsem během pozorování žádné přehnané mrkání ani záměrné zaměření očí na určitého žáka nebo místo ve třídě.

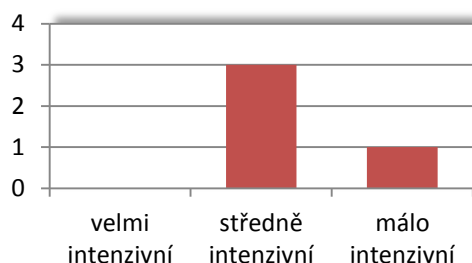
Sdělování výrazem obličeje:

Pro plnění vyučování nejde jen o to, co říkáme, ale i o to, jakým způsobem to realizujeme. Příkladem je kladení otázek a výraz obličeje při nich. Ten může být různý, znužený, unavený či nepřítomný výraz. A následně proto nastane záporné ovlivnění žáků na výuku. Mimické projevy mají velký význam pro pochopení mluveného projevu. Učitel projevoval často své mimické výrazy. Jednalo se o překvapení (čelo zvednuté, horizontálně vráscité, obočí prohnuté, víčka otevřená) nebo o rozčílení (na čele vertikální vrásky, obočí pokleslé, rty sevřené). Bylo na něm vidět, že prostřednictvím svých mimických projevů dává najevo své emoční rozložení, převážně se jednalo o překvapení, rozčílení, spokojenost, zájem apod. Za celou dobu zkoumání jsem nezpozorovala žádnou umělou grimasu nebo úšklebek.

Sdělení pohyby:

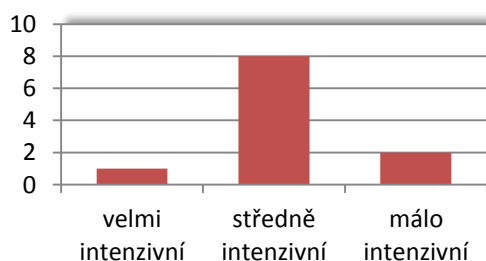
kinezika

Cokoliv učitel dělá, je zakládáno vždy na tom, jak třídu pozná. V rámci poznání skutečnosti může však učitel přitom vycházet z informací, které již od svých žáků obdržel. Aby vyučování poskytlo žákům ten správný výsledek, musí se učitel projevovat s jistou dávkou sebevědomí, uvolněnosti i jistoty ve třídě. Každý člověk má svůj osobitý druh vystupování a vyzařuje ze sebe svoji individualitu. Učitelovy symboly postavení a jeho osobitého pohybu těla po třídě nikdy neobtěžovaly žáky a nebyly nějak intenzivní. Jeho postoj byl vždy v každé situaci přirozený, i když učitelovo chvilkové postavení vyzařovalo dominantní postoj. Po celou hodinu vedl úspěšnou sebeprezentaci své osoby a povolání.

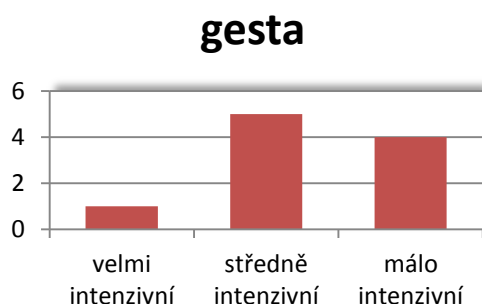
Sdělování fyzickými postoji:

posturologie

Při poznávání učitele se často žáci všimají hlavně toho, jak se projevuje či chová. Určité držení těla, způsob chůze nebo postoj k žákovi, často poukazuje na momentální citové rozpoložení učitele. Učitelovy neverbální komunikace prostřednictvím postojů a držení těla se mi zdála odpovídající k danému prostředí a věku žáků. Na učiteli nebylo vidět žádné napětí či nepřátelství. Zřetelně dával najevo uvolněné držení těla, které se projevilo přirozeným vzpřímeným postojem. Jeho osobnost tím zdůrazňovala výraznější projev. Jen jednou jsem si všimla, že učitel měl při rozhovoru s žákem přeložené ruce přes tělo, což značí o pochybovačnosti. Ale na druhou stranu měl více kladných než záporných projevů.

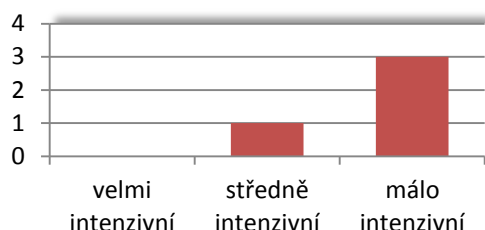
Sdělování gesty:

Z tohoto výzkumu vyplynulo, že učitel není zvyklý si dopomáhat gesty k upřesnění výkladu. Nemyslím si, že by na tom bylo něco špatného, jen při této hodině nebylo jeho sdělení za pomoci gest, tolik výrazné. Jen jednou použil vztyčený ukazováček symbolizující pro žáky „pozor“. Bylo to v momentu, kdy žáci byli hluční a učitel je chtěl ukáznit. Učitel tím chtěl dát najevo svou sílu a dominanci v daném okamžiku a myslím si, že žáci to i pochopili a ztišili se. Sice, se vždy jednalo o nevýrazný druh neverbální komunikace, ale vždy šlo o přirozená a vhodná gesta. V jeho podání byly hezká gesta znázorňující pobídnutí k tabuli (foto 8), jsi jednička (foto 9) nebo ukázka správné velikosti bramborového noku (foto 10).

Sdělování dotykem:

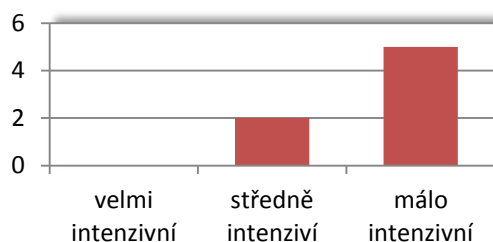
haptika

Pro mnoho začínajících učitelů, je velmi těžké získat jistou míru profesionálního vystupování v osobním kontaktu s žákem. Proto je velmi důležité, vzpomenout si na svůj prožitý způsob výuky a zaměřit se na jeho vhodný způsob a slabý potlačit. Bylo vidět, že učitel je velmi zkušený a profesionální. Myslím, že si značně uvědomuje, že stejný tělesný kontakt si každý žák může vyložit jinak, proto ho nevyhledává. Pro chválu i napomenutí ve většině případů pomohl verbální komunikací. Zaznamenala jsem jen nechtěný tělesný kontakt při míjení se s žáky. Ale po celou dobu vyučování spíše tuto neverbální komunikaci nevyhledával. Velmi dobře ví, že pohlazení nebo podání ruky si může každý student vyložit jinak.

Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením:

proxemika

Na učitelovi už při vstupu do učebny bylo znát, že dané místo je pro něho přirozené a příjemné. Od zahájení hodiny až po její ukončení se pohyboval po třídě velmi profesionálně. Vyzorovala jsem zastavení u sedmi žáků, ale pokaždé si uvědomil důležitost lidského teritoria a proto se nesnažil ho překročit a myslím, že to stejné očekával i on od nich.

frekvence užití jednotlivé neverbální komunikace za pomoci DUMy:

vyučující: Bc. Martin Havlík

třída: K. 2. A.

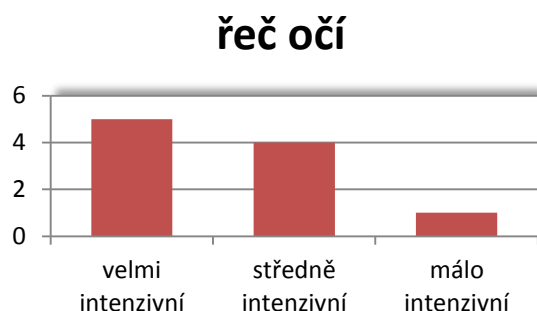
počet žáků ve třídě: 19

předmět: Potraviny a výživa

délka praxe: 2. Roky

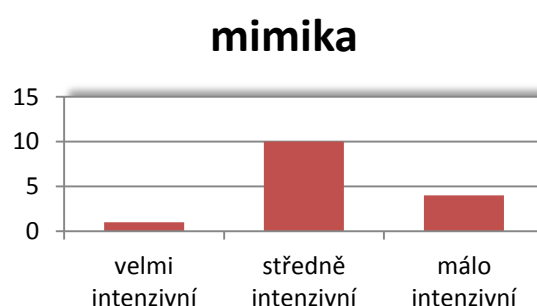

Sdělování pohledy:

Povšimla jsem si, že učitel za pomoci didaktického učebního materiálu více pozoroval žáky. Pohledy byly velmi intenzivní a dlouhé. Odůvodňuji to tím, že učitel zkoumá názory dětí na novou školní pomůcku a snaží se z nich vyčíst jejich názor. Proto, i když by se mohlo zdát, že to bylo nevhodné, učitel se choval velmi profesionálně a nikdy nenarušoval chod učení žáků. I při osobním rozhovoru s žákem, učitel nikdy neodvrátil zrak a z jeho oční řeči bylo velmi vidět jeho zaujetí pro dané téma.

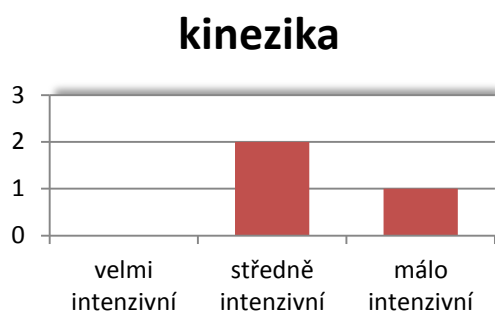
Sdělování výrazem obličeje:

Úsměv patří k nesympatičtějším a nejpřitažlivějším lidským projevům. Podle fyziologů se při něm nejméně zatěžují svaly v obličeji. Úsměv proto nikoho nic nestojí. Mimické projevy za pomoci drobných svalů v obličeji, byly na učitelovi během celé

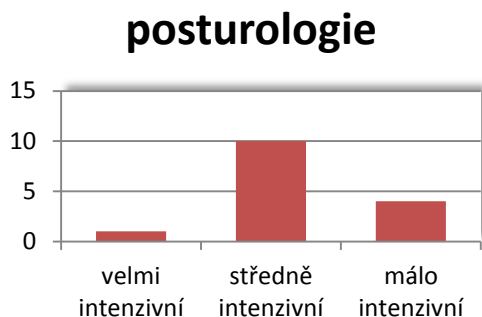
vyučovací hodiny pěkně vidět. Dalo se tak vyčíst mnoho nejrůznějších výrazů od štěstí, překvapení či radosti a zájmu. Hledala jsem aspoň malý náznak nechuti nebo pohrdání, který se projevuje přivřenými očima a stáhnutými rty, ale nic takového jsem nezaznamenala. Byla to jen učitelova touha a zájem o žáky, která se ukázala jeho koutky úst a obočím stočeným lehce nahoru.

Sdělování pohyby:

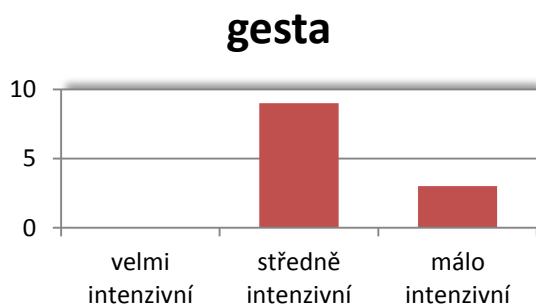
Z mého výzkumu se ukázalo, že učitel během celé hodiny vystupoval velmi kvalitním a odborným dojmem. Každý jeho pohyb těla a jeho soulad, naznačovaly žákům určitý typ elegance. Nemohu posoudit, jakou pozicí se jeho tělo ukazuje v soukromí, ale mohu říci, že po celou vyučovací hodinu se učitelovo tělo projevovalo trochu nevýrazně, ale zato velmi kultivovaně. Nezaregistrovala jsem žádné křečovité pohyby napovídající o nervozitě nebo bezradnosti.

Sdělování fyzickými postoji:

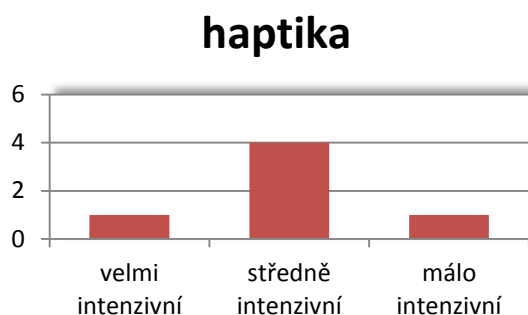
První dojem a postoj učitele v hodině je velmi důležitý. Do jisté míry může ovlivnit další vnímání žáků. Při pozorování učitele během vyučování s didaktickým učebním materiálem jsem si všimla, jakou polohu těla dokáže člověk při komunikaci zaujímat. Tento jeho neverbální projev naznačoval velmi otevřený postoj vůči žákům. Při komunikaci s žáky měl stále vzpřímený postoj a jeho špičky bot směřovaly pokaždé na žáka, což znamená jeho sympatie a náklonost k danému žákovi. Nezpozorovala jsem žádné náznaky nechuti komunikace, jen chvíli se mi zdál učitelovo tělesný postoj trochu uzavřený, ale domnívám se, že to byl projev jeho klidné a bezkonfliktní osobnosti.

Sdělování gesty:

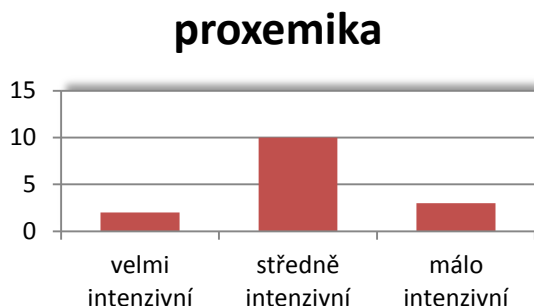
Každý učitelův verbální projev se samozřejmě vyznačoval samovolnými pohyby rukou, jen jsem musela dávat pozor, zdali byl či nebyl vhodný k dané situaci. Na učitelovi bylo po celou hodinu znát jeho hodnověrný a klidný postoj, proto neměl ani moc výrazná gesta. Jen jednou jsem si všimla držení pravé ruky jeho brady a to v momentu přemýšlení a také ukázení ukazováčku na konkrétního žáka, které znamenalo „ano, tebe myslím“. Nebo byla hezká názorná ukázka velikosti za pomoci rukou (foto 11). Jinak byla jeho gesta spíše nezaznamatelného vyjádření.

Sdělování dotykem:

Domnívám se, že učitel i když měl volnost jakéhokoli osobního kontaktu s žákem, vždy podstatně zvážil, zda bude daný kontakt pro žáka příjemný a nebude se projevovat postranními úmysly. Bez přestání měl příhodnou a nenásilnou haptiku, která se ukázala v podobě poklepání žáka po rameni či jednou odstranění nepořádku na žakově oblečení. Také jsem si všimla krátkého opření pravé ruky o žakovo rameno a to v době, kdy se se mu díval přes rameno, aby zkontroloval správnost napsaného úkolu. Tento druh neverbální komunikace jsem v době vyučování nezaznamenala na žádném záporném použití.

Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením:

Didaktický učební materiál dává velkou svobodu vzájemné blízkosti učitel-žák. Učitel se přiměřeně pohyboval po třídě. Myslím, že se měl velmi na pozoru, aby nevkročil před projektor či nebyl dlouho vzdálený od žáků. Bylo na něm vidět, že při komunikaci s žákem pokaždé respektoval osobní zónu žáka a to samé očekával od nich. Zajímavé zjištění nastalo v době, kdy jeden žák přišel za učitelem ke katedře a on si automaticky stoupl, což značí o učitelově snaze vyrovnat se aspoň trochu žákům a snaze odstranění jakého si „dívání se na žáky z patra“.

Výsledky výzkumu učitele Bc. Martina Havlíka:

Z pozorování učitele při hodinách nám vyšlo, že jeho celkový projev a sebezprezentace hrají velkou úlohu k pochopení učiva tím úspěšnosti žáků. I když má malé pracovní zkušenosti, nebojí se a snaží se o co nejlepší výsledek při výuce. Rozdíl za pomoci didaktického učebního materiálu a bez něho jsem většinou nepozorovala. Oproti učitelce Marečkové byla jeho neverbální komunikace méně intenzivní, ale i přesto profesionální.

Sdělování pohledy: Oční kontakt mezi učitelem a žákem se mi zdál při odborném výcviku malý, ale odůvodňuji to nutností učitelovo kontroly pracovních ploch. Za to při hodině s didaktickým učebním materiálem nemohu nic vytknout.

Sdělování výrazem obličeje: Na učiteli z neverbální komunikace byla nejvýraznější a nejzajímavější jeho tvář. Velmi si uvědomoval, že žáci si často dělají

úsuděk o učitelích podle těchto druhů výrazů, proto je velmi dobře ovládal. Používal je přiměřeně a s profesionalitou.

Sdělování pohyby: jedná se ve většině případů o neuvědomělé pohyby těla, proto se obě hodiny se nesly ve stejném duchu. Učitel svým postojem těla vyjadřoval optimistické naladění, jež vzbuzuje důvěru v žácích.

Sdělování fyzickými postoji: tento druh neverbální komunikace z učitele vyzařoval jistou dávku optimistického naladění, která je za potřebí k vzbuzení důvěry a k rozvinutí přátelské atmosféry. A to je základ k dobrému učení a pochopení nové látky. Jen si mohl dovolit častěji měnit postoje a jejich konfigurace.

Sdělování gesty: z výsledků pozorování učitelovo gest jsem spokojená. Učitel díky těmto vyjádřením zajímavě a poutavě podával látku, chválil, povzbuzoval i motivoval žáky k dalším činnostem. I když nebyla tak častá, pokaždé se jednalo o výrazný prvek, zdůrazňující důležitost vysloveného.

Sdělování dotykem: tento druh neverbální komunikace je ve školním prostředí velmi choulostivé téma. Každý žák si tento dotyk může vyložit jinak, proto se učitel po celou dobu pozorování choval velmi profesionálně a každý dotyk žáka provedl po co nejkratší a nejnutnější dobu. Frekvence nebyla tak intenzivní, protože bylo vidět, že k chvále nebo napomenutí raději použije komunikaci verbální.

Sdělování vzájemným přiblížením či oddálením: učitel se velmi často a rád pohyboval po třídě a pracovišti. Zajímavé na tom bylo, že se více pohyboval při didaktickém učebním materiálu než při odborném výcviku. I když měl velké možnosti vstupu do osobní zóny žáka, navštívil ji jen zřídka a pokaždé s očním souhlasem žáka.

4.5 VÝSLEDKY VÝZKUMU

Učitelé se často ve svých projevech orientují na základě různých vnějších působení, podle doslechu, různých zvyklostí nebo na základě vlastních zkušeností. Učitel má proto vždy prostor k tomu, aby v komunikaci s žákem zjistil, z čeho každý žák vychází, a tomu pak přizpůsobil svůj projev, rady, pomoc apod. Neverbální

komunikace mezi učiteli a žáky je velmi důležitá složka vyučovacího procesu, proto cílem výzkumného šetření bylo zjistit a popsat neverbální komunikaci učitele praktického vyučování a odborného výcviku na Hotelové škole, U Borského parku 3, Plzeň, při klasické hodině a hodině za použití didaktického učebního materiálu. Jak jsem z výsledků svého výzkumu následně zjistila, učitelé hlavně nevědomě používají neverbální komunikaci k podpoře komunikace verbální. Neverbální komunikace v praktickém vyučování i na odborném výcviku je velmi důležitou složkou k pochopení dané látky. Také proto zde měl velký rozdíl věku a délka praxe na projev před žáky, nebo rozdíl použitým materiálu, jako je výuka bez a s didaktickým učebním materiálem. Učitelka s delší praxí a větší zkušeností si dovolí více neverbálně projevit než začínající učitel. Ale na druhou stranu, učitel s kratší praxí může být, více osobitější a srdečnější. Učitelé jsou v dnešní uspěchané době velmi zaměstnaní a vytížení, ale i přesto bylo vidět jejich zájem a snaha o porozumění s žáky nejen na straně studijní ale i osobní. A to byl základní kámen verbální i neverbální komunikace mezi učitelem a žákem.

ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo popsat komunikaci a hlavně neverbální komunikaci učitelů odborného výcviku a praktického vyučování na střední škole. V teoretické části jsem zdůraznila pojem komunikace, popsala verbální a hlavně neverbální komunikaci. I když byl jejich popis okrajově popsán, může sloužit učitelům jako základní vodítko k přemýšlení nad vlastními neverbálními projevy. Pro získání potřebných informací jsem použila metodu pozorování, kdy máme možnost zapsat neverbální projev v jeho přirozeném prostředí. K vyhodnocení šetření jsem použila grafy a následně obohatila o popis. Přikládám i fotografie obou učitelů, pro lepší představu některých druhů neverbální komunikace.

Při odborném výcviku i v praktickém vyučování musí mít učitelé společný cíl a to, vychovat a dobře připravit žáky, budoucí pracující lidi na dobrou připravenost při vstupu do prvního zaměstnání. Učitelé si uvědomují důležitosti svého povolání a připravují své žáky v tomto ohledu zodpovědně. Možná to bylo tím, že pozorování bylo předem domluvené, ale spíše to přikládám tomu, že učitelé v tomto oboru, jako je pohostinství, musí mít sami velmi profesionální verbální i neverbální komunikaci, kterou chtějí předat dál svým žákům.

Učitelé by se ale měli více zaměřit na vytvoření dobrých vztahů mezi učitelem a žákem. To si myslím, že je dobrý základ pro dorozumění a vzájemné pochopení jak na bázi verbální tak i neverbální komunikace. V období dospívání potřebují žáci zkušenosti svých učitelů na dnešní pohled na svět.

Díky realizaci této bakalářské práce jsem měla příležitost seznámit se s odbornou literaturou, která je na tento problém zaměřena a díky jejímu studiu jsem se dozvěděla mnoho nových a důležitých informací. Čas, který jsem nad touto prací strávila, rozšířil mé vědomosti a obohatil o nové zkušenosti.

Cíl této práce si myslím byl naplněn. Učitelé mi ukázali správný projev komunikace mezi učitelem a žákem, ze kterého si já i ostatní budoucí učitelé mohou vzít příklad. Tato bakalářská práce mi velmi pomohla porozumět verbální a hlavně neverbální části komunikace mezi učitelem a žákem, kterou ve své práci využiji a dále

se ji budu snažit rozvinout. Také nasbírané zkušenosti a poznatky o komunikaci mezi učitelem a žákem si odnesu na svou budoucí praxi v tomto oboru.

SEZNAM LITERATURY

- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak se navzájem lépe porozumět*. Praha: Svoboda 1988
- GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno 2005. ISBN 80-7315-104-9
- VAŠUTOVÁ, Jaroslava. *Být učitelem Co by měl učitel vědět o své profesy*. Praha 2007. ISBN 978-80-7290-325-2
- PRŮCHA, Jan. *Učitel současné poznatky o profesy*. Portál, s.r.o., Praha 2002. ISBN 80-7178-621-7
- MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Komunikace ve škole*. Masarykova univerzita., Brno 1995. ISBN 80-210-1070-3
- NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Grada 2005. ISBN 80-247-0738-1
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Leda, spol. s.r.o. 2001. ISBN 80-85927-85-3
- VINTR, Jiří. *Úvod do didaktiky odborného výcviku*. České Budějovice 2004. ISBN 80-7040-689-5
- MAREŠ, Jiří., KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Státní pedagogické nakladatelství, n. p. v Praze 1990. ISBN 80-04-21854-7
- ČESKÁ REPUBLIKA. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Standard středoškolského odborného vzdělávání*. Praha: Fortuna, 1999. 128^s. ISBN 80-7168-604-2.
- ČERVENÁ, Vlasta a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vyd. 4. Praha: Academia, 2010. 647 s. ISBN 978-80-200-1347-7.
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- MAŇÁK, Josef, ed. a ŠVEC, Vlastimil, ed. *Cesty pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2004. 78 s. *Pedagogický výzkum v teorii a praxi*; sv. 1. ISBN 80-7315-078-6.
- ČAPEK, Robert. *Třídní klima a školní klima*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 325 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-2742-4.

CANGELOSI, James S. *Strategie řízení třídy: Jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2009. 289 s. Pedagogická praxe. ISBN 978-80-7367-650-6.

<http://spomocnik.rvp.cz/clanek/16435/CO-JSOU-DUMY.html>

HOLEČEK, Václav, MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. 351 s. Právnícké učebnice. ISBN 978-80-7380-065-9.

DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2001. 420 s. ISBN 80-7169-988-8.

SEZNAM PŘÍLOH

1

3

2

4

5

6

7

8

9

10

11

RESUME

Bakalářská práce na téma „Neverbální komunikace učitele praktického vyučování a odborného výcviku“ je rozdělena do dvou částí, na teoretickou a praktickou část. Teoretická obsahuje tři kapitoly. První se věnuje pojmu „komunikace“, druhá přípravě učitelské profese a třetí charakteristice školy.

Praktická část je věnována charakteristice výzkumného místa, na kterou navazuje cíl a metodika výzkumu. Cílem této práce bylo popsat neverbální komunikaci učitele s kratší a delší pedagogickou praxí. Poslední část je pak věnována vlastnímu výzkumu a jeho výsledkům.

SUMMARY

Bachelor thesis "Non-verbal communication teacher practical subjects and vocational training" is divided into two parts, the theoretical and practical part. Theoretical contains three chapters. The first deals with the concept of "communication", the second training of the teaching profession and the third characteristic of the school.

The practical part is devoted to the characteristics of the research space, followed by the goal and methodology of research. The aim of this study was to describe nonverbal communication teachers with shorter and longer teaching practice. The last part is devoted to the own research and its results.

KLÍČOVÁ SLOVA

Komunikace

Pedagogická komunikace

Verbální komunikace

Neverbální komunikace

KLÍČOVÁ SLOVA V ANGLIČTINĚ

Communication

Educational Communication

Verbal communication

Non-verbal communication